

„HAZASZERETET KÉNYSZERÍTI CSILLAPÍTNI
MAGÁNY KESERŰSÉGEM”

Perczel Mór naplója (1851–1852)

A napló keletkezése

Az Oszmán Birodalomba menekült 1848-as magyar emigráció tagjainak tollából tekintélyes számú napló és memoár került már napvilágra, s ritkán adatik meg, hogy újabb, ismeretlen vagy lappangó művek bukkannak elő.¹ Most egy ilyen, elveszettnek hitt naplót tarthatunk kezünkben, amelynek szerzője a negyvennyolcas szabadságharc egyik különleges egyéniségű tábornoka, az „izgatott lelkű látok,” Perczel Mór.²

Naplóját 1851. szeptember elsejei dátummal kezdi vezetni, amikor is Kütahya városából a magyar és lengyel internáltak utolsó csoportja indulhatott el a valódi szabadságot jelentő Nyugat-Európa felé. Perczel és családja azonban kényszerűségből még hat hónapot töltött el török földön, és csak 1852. május 21-én érkeztek meg az angliai Southamphthon kikötőjébe. A kilencvenhat oldalon keresztül tartó napló lezárását három nappal később határozta el, „Istenben bízva, hogy más nagyobb s kedvesb működésre hivatand és csekélységek leírása helyett leírásra érdemes tettekkel foglalkoztat. Az emberiség, Hazám és kedves mindenim boldogítására, dicsőségére.” Ezt követően már csak két eseményt jegyzett fel: kiköltözésüket Norwoodba és Júlia nevű lányának születését. Végül a napló egy álom leírásával ér véget, amely akaratlanul is híven tükrözi Perczel zaklatott lelkiállapotát.³

A mű tehát legnagyobb részt Perczel Mór törökországi tartózkodása alatt keletkezett, ám nem tekinthető folyamatos munkának, nem találhatunk a naplóban minden nap bejegyzést, számos esetben pedig visszamenőleg írta le az eseményeket. Erre utal például a hosszú szeptember elsejével kezdődő bejegyzés, amelyben már arról számolt be – erős

¹ *Kacziány Géza*: A magyar memoire-irodalom 1848–1914-ig, Budapest, 1917.; *Nagy Márta*: Az 1848–49-es emigráció memoire irodalma, Budapest, 1936.; *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoárirodalomban, *Századok*, 128 (1994). 113–134. o.

² Perczel Mór életének és pályafutásának ismertetésétől jelen munkánkban eltekintենék, csupán megjegyeznénk, hogy ő is azon honvédtábornokok közé tartozik, akiről még nem készült monografikus feldolgozás. Legújabb életrajzai: *Dobos Gyula*: A Perczelek. Szekszárd, 2001. 91–125. o.; *Hermann Róbert*: Perczel Mór. In: *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. (Szerk. *Pálmány Béla*.) Budapest, 2002. 669–673. o.; személyiségének mindmáig legjobb jellemzése: *Kosáry Domokos*: Perczel Mór feljegyzései. *Századok*, 71 (1937). 304–322. o. Szabadságharc alatti tevékenységére lásd különösen: *Borus József*: A Perczel-hadtest januári ellentámadása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1961/2. 670–696. o.; *Hermann Róbert*: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/2. 313–326. o. *Uő*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848. október 17. – december 24. *Zalai Gyűjtemény*, 36/II. Zalaegerszeg, 1995.; *Uő*: Perczel Mór fegyverszüneti tárgyalásai 1848. október végén. *Aetas*, 1998/2–3. 74–106. o.; *Uő*: Perczel Mór dunántúli hadjárata és a móri ütközet, 1848. december 30. *Aetas*, 2001/2. 80–103. o.; *Uő*: Kossuth, Perczel és a szerb kérdés, 1849. március – június. In: A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. (Szerk. *Kiss Gábor Ferenc*, *Zakar Péter*.) Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 15., Szeged, 2003. 9–49. o.; *Urbán Aladár*: Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991): 1. 77–109. o.

³ ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, G615 Perczel Mór naplója: 1851. Szeptember 1. vagy is Kutahiai fogságból kiszabadulásunk első napjától 1852. június vége-ig.

túlzással –, hogy csak ő maradt hátra Keleten. De harmadik gyermekének születése is megbolygatta a kis család nyugalalmát, s az írást csak néhány ellopott nyugalmas percben tudta folytatni.

A rövid, sokszor csupán tömondatos feljegyzések, a tartalom és a stílus alapján megállapítható, hogy naplóját nem szánta kiadásra, annál is kevésbé, mivel például Miklós születésének és saját bajainak naturális leírása semmiképp sem találkozhatott a kor közízlésével, legalábbis írott, kiadott formában nem. Viszont nem is zárkózott el tőle, hiszen unokájának, Perczel Olivérnek közlése szerint nagyatyjának „határozott óhaja volt emlékirataira vonatkozólag semmi ne kerüljön nyilvánosságra, míg kortársai élnek”.⁴ Perczel műve nem teljesen ismeretlen a történetírás előtt. A napló külső címlapján található feljegyzés alapján a művet elsőszülött fia, József családja őrizte meg. Armand – József fia – halálát (1956) követően özvegye több más irattal együtt a naplót is elküldte a másik testvérhez, Perczel Olivérnek. 1966-ban a *Borsodi Szemlében* Adamovics Ilona megjelentette a napló körülbelül egyharmadnyi részét, de a folytatás elmaradt, a kézirat pedig kikerült kutatóink látómezejéből.⁵ Jelenleg a kézirat az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában lelhető fel.

A napló rétegei

Perczel naplóját olvasva három alapvető réteg tárul fel előttünk. Az első, a naplóíróval történt eseményeket tartalmazza a mű keletkezésének időszaka alatt: utazás, szállások, mindennapi ügyek, de ide sorolhatjuk tájleírásait, néprajzi és egyéb megfigyeléseit is. A második réteg a Perczelek életéről, a család intim szférájáról, megpróbáltatásairól, egészségükről, viszonyrendszerükről és társadalmi kapcsolataikról szól. A harmadikban pedig, a tábournoknak a szabadságharcral és az emigrációval, ott is elsősorban Kossuth Lajossal kapcsolatos benyomásaiival, véleményeivel és kritikájával, valamint saját küldetésstudatával találkozhatunk.

A hétköznapi emigráció

Perczel Mór Kütahyából azzal a szándékkal kelt útra, hogy testvérével és családjaikkal Amerikába távozzon. A gemliki kikötőben azonban várandós feleségére tekintettel felajánlották neki, hogy gyermeke világra jöttéig az országban maradhat. A tábournok hamar ráállt az ajánlatra, és így került az oszmán-törökök egykori fővárosába, Bursába. Perczel Mórék a helyi kis európai kolónia életében nagy szenzációt jelentettek, és gyorsan a társasági élet középpontjába kerültek, amelyben nagy szerepet játszott felesége egészségi állapota. A helyi török kormányzat igyekezett jó viszonyban maradni a neves emigránssal, de több konfliktusforrás is adódott. Perczel mellé állandó török kíséret ren-

⁴ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fond 89/17. Perczel Mór naplórészletének kiadására vonatkozó dokumentumok. 1966. Perczel Olivér levele Adamovics Annához.

⁵ Perczel Mór naplója. „1851. September 1. vagy is Kutahiai fogságból kiszabadulásunk első napjától 1852. június vége-ig”. (Közli Adamovics Ilona.) *Borsodi Szemle*, 1966/1. 58–69. o.; Frank Tibor Zerffi-életrajzához próbálta felkutatni a kéziratot, sikertelenül: *Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai*. Zerffi Gusztáv pályaképe. 1820–1892. Budapest, 1985. 65. o.

deltek, engedély nélkül nem hagyhatta el a várost, annak ellenére, hogy internációja lényegében már megszűnt. A török kormány is így gondolhatta, hisz a tábornok apanázsát csak nagy nehézségek árán utalta ki. Mozgásszabadságának korlátozását azzal magyarázhatjuk, hogy ő még mindig a kütahyai internáltak egyik prominens tagja volt, s minden esetleges osztrák- vagy orosz-ellenes tettéért az „északi hatalmak” az Oszmán Birodalmat vonhatták volna kérdőre.

Perczel kényszerpihenője alatt is igyekezett tevékeny életet élni. Gondoskodott családjáról, török fürdőbe, piacra járt, látogatta helyi ismerőseit, vendégeket fogadott, külföldi lapokat olvasott, és élénk levelezést folytatott hűséges barátaival.

Törökül tanult, és saját állítása szerint képes volt a pasákkal a saját nyelvükön társalogni. Sokat olvasott a török történelemről, sőt, a kor sajátos romantikus, magyaros etimologizálása őt is magával ragadta, mikor egy-egy török személy- vagy népnévvel találkozott. Elhatározta, ha ideje engedi, egy rövid török históriát, valamint nyelvtant fog írni. Angolt tanulva készült nyugati útjára is, bevallva, hogy könnyebben sajátítja el az utóbbit, mint a törököt. Figyelmet fordított lánya nevelésére is, akiről feljegyezte, hogy ügyesen tanulta mind a francia, mind pedig a török nyelvet.

Végül 1852. március 3-án indultak tovább Bursa városából előbb Gemlikbe, majd onnan hajóval Isztambulba. Másnap, amint megérkeztek, fogadta őt a török külügyminiszter is, a következő napon pedig Stratford Canning, Nagy-Britannia legbefolyásosabb portai követe, aki Perczel politikai nézeteiről és terveiről faggatózott. Még aznap a család egy francia gőzessel útra kelt Málta felé, ahová március 13-án érkeztek meg nagy viszontagságok – tengeri betegség, vihar – közepette. A szigeten számos ismerős alak bukkant fel: Alessandro Lemmi, Kossuth egyik bizalmasa, Balogh János, egykori barsi követ és aleppói emigráns, Süleyman pasa, valamikori kütahyai parancsnokuk. Végül egy angol gőzösön május 11-én hagyták el Máltát, és 21-én kötöttek ki Southamthonban, ahol már pár régi barátja várta. Három nap múlva vasúton érkeztek Londonba, s ekkor határozta el a naplóírás befejezését. Még röviden tudósít bennünket, hogy június végén az angol főváros környékén található Norwoodba költözött, majd pedig, hogy november 24-én megszületett leánya, Juliska.

A család

Naplójából egy szentimentális, feleségével és gyermekeivel sokat törődő apa képe rajzolódik ki előttünk, aki nagyon háziasan tud segíteni utódai nevelésében is. A kis család egy újabb taggal gyarapodott Bursában, amikor is 1851. október 12-én megszületett Miklós fia, igaz, Perczel szíve mélyén leányt várt. Rövid máltai tartózkodásuk alatt az is kiderült, hogy felesége ismét várandós lett, és 1852. november 24-én már az angliai Norwoodban született meg Juliska nevű leánya. Itt hívnám fel arra a tényre a figyelmet, hogy a másodszületett Józsefről (szül. Kömlőd, 1847. febr. 18.)⁶ a napló sohasem szól, mint ahogy egyetlen emigrációs emlékirat sem. Ennek alapján biztosan állíthatjuk, hogy 1852 nyaráig nem volt szüleivel; de Perczel még csak azt sem említi, hogy vajon hol és mi lehet vele. Ez az apró családi rejtély még kibogozásra vár.

⁶ *Dobos*, 2001. 114. és 219. o.

A család a bursai európai kolónia élénk érdeklődését vívta ki, s egyfajta turistalátványosság is lett, hiszen ha egy nyugati utazó érkezett a városba, feltétlenül megtisztelte őket látogatásával. Az emigráns szabadsághős tábornok iránti érdeklődés az egész utazás alatt megmaradt. Ahol megfordultak, magyar és lengyel emigránsok keresték fel őket, velük szemben azonban sokszor bizalmatlanságot és elutasítást olvashatunk ki a sorokból.

A politikai emigráció

A naplóból kibontakozik előttünk Perczel politikai nézete, véleménye és kapcsolatrendszere is. Soha nem mulasztott el valós vagy vélt ellenfeleiről – különösen Kossuthról – véleményt formálni, s e megnyilvánulásai nem mentesek az elfogultságtól. A volt kormányzóelnök minden cselekedetét, megmozdulását érzékenyen figyelte és kommentálta. Ismert, hogy az emigráció vezető tiszterére mindketten a legmegfelelőbbnek érezték magukat, s emiatt komoly konfliktus támadt közöttük. Perczel hiába tett profétikus kijelentéseket és utalt többször is saját kiválasztottságára, ebben a küzdelemben is alulmaradt, hisz számos, jól felfogott érdek Kossuth vezető szerepét követelte meg. A tábornok személyében is sértve érezte magát, gyanakodva fogadta és visszautasította Kossuth közeledési kísérleteit a Gemlikbe vezető út során: „Megbocsáthatok, megbocsátok az ima szerint, ha elismeri s bánja bűneit; de anélkül soha.” Nem sokkal később pedig azt olvashatjuk, hogy „Kossuth, ha áll, hogy nagy popularitása, ha ez csakugyan nem lánglobbanás; ha hivatva van, mint én, alig hihetem lakolás helyett Hont menteni: úgy most általam nem bántatva, nem gátolva próbálhatja szerencsését. És ha Hont menthet, örülni fogok. De ha a tűz eredmény nélküli, első fellépésével mit sem hat; úgy jó magamat tőle tisztán tartani, a valószínű fiaszkóbani keveredést kerülni.” Egy másik helyen Kossuth hibájának rója fel lojalitását a dinasztiahoz, valamint hogy nem számolt le a haza ellenségeivel. 1851. december 21-én pedig nem fukarkodva a jelzős szerkezetekkel, kifejtette, hogy „nem hihetem, hogy Isten, az igazságos természet törvénye engedje, hogy oly bűnös mint Kossuth – egy nemzet öljője, annyi szerencsétlenség okozója, azon legfőbb és örökös jutalmat nyerje, hogy a hiúságból, kajánságból, gyávaságból elejtett nemzet megváltója légyen.... Mondám, írárom: hogy Kossuth kötelessége visszavonulni; legfőbb ha népszerűségét annak eszközévé, támaszává kölcsönzi, ki Isten által hivatva van a népet felvilágítani, megmenteni.” Egyébként bárki, aki szorosabb kapcsolatban állt Kossuthal, gyanússá vált a tábornok szemében; így történt Alessandro Lemmi esetében is.

Perczel ugyanakkor két helyen is meglepő éleslátással formált véleményt. Az első esetben Esterházy Pál hercegnek a *Times*-ba küldött, és több lapban is publikált cikkével⁷ kapcsolatban megjegyzi, hogy az „Kossuth irányában ép oly otromba mint szemtelen”. Másodszor pedig Batthyány Kázmér 1851. december 31-én megjelent hírhedt Kossuth-ellenes írásáról⁸ jegyezte fel gondolatait: „Kossuthot ugyan tönkreteszi, de mert Kossuth gyávaságán, intrikáin és kormányzásra alkalmatlanságán s Görgeivel való otromba, sőt áruló viszonyain túl: még Kossuthnak azon tettét is, hogy az osztrák ház ellen még 1848

⁷ Megjelent: *Times*, 1851. dec. 1., lásd Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. 1. k. Budapest, 1940. 347. o.

⁸ Megjelent: *Times*, 1851. dec. 30., lásd Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. 2. k. 1. rész. Budapest, 1944. 192. sz. irat, illetve Jánossy 1940. 1. 348. o.

nyarán harcra indítá a népet, korholja, holott e tettben Batthyányi Kázmér épp úgy mint nekem is, Kossuthnal közös érdemünk; sőt Kossuthnak ép az büne, hogy azt őszintén, lelkesen tenni elmulasztá [...]. B[atthyányi] K[ázmér]-nak e cikke igen leverő hatással lesz a magyarokra és ügyünket kimondhatatlan kompromittálja. Ki gaz, ki számár. Isten népnek, melyet büntet, elveszi eszét. A magyar keservesen lakol. A bűnös vezetők sorban aljasodnak, vesznek, ki testileg, ki lelkileg.”

Bemmel kapcsolatban sem maradt el a rosszalló kritika, bár alapjában véve dicsérően ír róla: „Az öreg Bemnek – kívül bánátbani táborozásom alatt igen barátságos lábon állék, ki már akkor diktátorságot ajánla [kiemelés tőlem – Cs. Gy.], és Viddinben egy napiparancsban mely eredetben nálam, a legjobb magyar vezérnek hirdet...” De az öreg altábornagy el akarta tulajdonítani tőle a bánási hadjárat sikereit, s ráadásul az oláhokkal is cimborált, amelyért a sors az aleppói fogsággal és végül halállal büntette.

A fentiekén kívül még a szabadságharc több jelentős katonája és politikusa kapott nem egészen hízelgő megjegyzést. Görgeit természetesen árulónak tartotta, már csak személyes ellentéteiből is kifolyólag, Damjanichot pedig az elhíresült aradi ügy miatt marasztalta el: „[Perczel Miklóst] egy részeges gyáva rác kedvéért igaztalanul Aradon elzárák, letevék. Isten ada nagyszerű elégtételt. Damjanich gyalázatos otrombán, védtelen, feltétlen adá fel magát, várt és felakasztatik! Miklós kikerülé a vészt és ellenei buktak belé.”

Perczel Mór naplójában emigrációs kapcsolatrendszere is feltárul. Főképp testvérével, Miklóssal, Batthyányi Kázmérral, Halász Józseffel, Thaly Zsigmonddal, Zerffy Gusztávval levelezett, számos látogatót fogadott az emigráció másod-harmadvonalából, például Ács Gedeont, Gyurmán Adolfot, a kütahyai lengyeleket, valamint a bursai konzulokat és különböző külföldi személyeket. Rövid isztambuli tartózkodása alatt meglátogatta a török külügyminisztert és Canning angol követet, aki politikai nézeteiről puhatólózva megtudhatta, hogy ő sem tudta elképzelni a magyar szabadságharc feltámasztását európai támogatás nélkül. Perczel ügyesen kikerülve a csapdát, kétségbe vonta, hogy a magyar nép nagy része köztársaságpárti lenne. Szóba került a személyes amnesztia kérdése is: „erre én kissé büszkén mondom, habár éretlen mozgalommal Hazám baját növelni nem is akarnám, de még is, soha míg Ausztria Hazámat helyre nem állítja, azt el nem fogadhatnám.”

A szövegekészítés

Annak ellenére, hogy a napló egy része már megjelent, a teljes közlést tartjuk indokoltnak egyrészt a szöveg egysége, másrészt a korábbi kiadás fogyatékosai – több rossz olvasat, szöveghagyások, téves központosítás, magyarázó jegyzetek hiánya – miatt.

A forrást mai központoszási és helyesírási szabályok szerint közöljük, de igyekeztünk megőrizni az eredeti stílust. Az aposztrófokat elhagytuk, a cz-t a mai normál 'c' betűvel jelöltük, a felesleges nagybetűket kisbetűvé alakítottuk. A magyar és a közismert idegen személynevek helyesírását és következtelenségeit kijavítottuk (Kosút/Kossút helyett Kossuth stb.), de az egyéb neveket szövegűen közöljük, lábjegyzetben jelezve az első előfordulásnál a helyes alakot. A mára már magyar közszóvá vált idegen eredetű szavakat

modern helyesírással közöljük (pl. politica helyett politika, emigratio helyett emigráció stb.). Egyes feloldásokat, szövegközi értelmező betoldásokat szögletes zárójelbe tettünk.⁹

Végül itt szeretnénk köszönetet mondani Arbanász Ildikónak a szöveg összeolvasásában nyújtott segítségéért, Hermann Róbertnek hasznos tanácsaiért és adataiért, Sudár Baláznak a francia, Szabó-Pál Tibornak pedig a latin szövegek tolmácsolásáért.

⁹ A személyek azonosításához a következő műveket használtuk fel: *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban, Harmadik átdolg., jav. kiadás, Budapest, 2000.; *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.; *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II–III. k. Budapest, 1998–1999.; *Csorba György*: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története, HK 1999 (112.):2. 352–398. o.; *Dobos Gyula*: A Perczelek. Szekszárd, 2001., Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. (Szerk. *Pálmány Béla*.) Budapest, 2002.; Magyar életrajzi lexikon, elektronikus kiadás; *Süreya, Mehmed*: Sicill-i Osmanî 1–6. k. İstanbul, 1996.; *Kuneralp, Sinan*: Son dönem osmanlı erkân ve ricali (1839–1922). Prosopografik rehber, İstanbul, 1999. (A továbbiakban külön hivatkozás nélkül.)

1851. SEPTEMBER 1.
VAGY IS KUTAHIAI FOGSÁGBÓLI KISZABADULÁSUNK ELSŐ NAPJÁTÓL
1852. JÚNIUS VÉGE-IG
PERCEL MÓRICZ 1848/49 TÁBORNOK NAPLÓJA

Szeptember 1.

Végre megvirradt az oly epedve várt nap. Késő fekvé le az álomtalanul töltött utolsó éj után kora felkelve sieték podgyászunk rendezni. Kisdedeim deli Irmám, pajkos Mórckám s drága nőm pihenni engedve, magam sietve mindent el s a málhás lovakra helyezék. Jön Kovács István¹⁰ őrnagy, ki bács-bánáti táborozásomkor mint torontáli szabadcsapat alkotója s parancsnoka, alattam szolgált. Volt pápista plébános, de ki a rác zendülés után a templomi szőszéken kardot rántva lelkesíti a népet fegyverre; s aztán protestáns vallásra térve, egy ösmerős nőt, ki utána jöve, feleségül vőn. Tudósít, hogy kis Irma leánya, keresztleányunk reggel meghalt. Kissé neheztelék, mert nem legjobb viseletű, sőt, politikailag is gyanúsított anyának gondatlanságából származhata a kisdéd halála. De Isten neki. A szülőknek nagy terhére lett volna Amerikáig. Míg maga talán csak nyomor s kínteli tengéstől szabadult. Szinte eszembe jut a civilizáció e részbeni kontrasztja. Midőn ellenzi, bünteti a gyermeksikkasztást, holott a szülőre, kisdedre egyaránt csak haszonárasztó. A törököknél ez nemcsak nem bűn; sőt szükségszerintinek tekintetik. Ács¹¹ református pap hátramaradt temetni. Ő igen értelmes, olvasott, hazafias egyén. Irmát tanítá utolsó hónapokban Halász¹² elmente után. Egy kissé makacs, mint magam, azért többször nálam ebéd alatt vitáztunk. Kossuth imádója, ha nem is oly vak, mint a többi. Házmán, tanulótársam, 1843-ban Buda város követe, 1848-ban belügybe velem hivatalnok, s velem budai követ is: ki azonban a háború alatt igen óvatosan elmaradozva a vészben és az emigráció alatt is kissé gyanúsítva viselé magát, egyébként igen komoly, okos férjfiú,¹³ Kovácsné udvarlója, szintén elmaradt. Többiek mind 8 óra tájban megindultunk: búcsút véve Kutahia¹⁴ komoly, jószívű népségétől s kopár hegyeitől, pusztá várromaitól s sötét kaszárnyájától. Juliska Irmával kocsin, Móci Julival¹⁵ tachtarevan-palankein¹⁶ gyaloghintóba ültek. Miklósné¹⁷ s mi lóháton.

Ideje volt. Még egy tél s hon iránti bú, kételkedés jövőnk iránt; keserűség a múltnak naponként hol unalomból, hol bennünket környező osztrák bérnökök általi felidézése, okvetlen megemészt, vagy bolonddá tesz. Testünk elfonnyadt: eszünk eltompult. Macskatermészete légyen, ki a szabadság legét elbírandja, félő, hogy politikailag legalább úgy ne járjunk, mint ama múmiák vagy római edények, melyek ezeredek után is épen ásatnak ki, de mihelyt valaki hozzájuk nyúl, elporlanak.

Bár jövődönk is alig tudánk, bár nőm nyolc hónapos viselős és így ez hegyes út szinte veszélyes is; bár Amerika oly messze; mégis kevés hitványt kivéve legnagyobb örömmel indultunk út-

¹⁰ Kovács István (1817–1863) őrnagy, 1849. április–májusában Perczel Mór alatt, június elejétől a péterváradai erődben szolgál, majd Guyon parancsörtszítje a IV. (bácskai) hadtestnél.

¹¹ Ács Gedeon (1822–1887), református lelkész, nemzetőr a szabadságharcban, Törökországban az emigráció lelkésze.

¹² Halász József (1805–1882) 1848 szeptemberétől hadnagy a Zrínyi önkéntes csapatnál, október 13-tól főhadnagy és számvevő tiszt a 35. honvédszázalójánál Perczel Mór hadtestében. Később százados a drávai hadtestnél, 1849 januárjától a Központi Mozdó Seregél, március végétől a IV. (bácskai) hadtestnél, júliustól őrnagy és a Közép-Tiszai hadsereg (Perczel mindenkor seregének a) főpénztárnoka.

¹³ Házmán Ferenc (1810–1894) reformpolitikus, 1847–48-ban Buda országgyűlési követe, 1848-ban belügyminisztériumi, 1849. május 16-tól külügyminisztériumi osztályvezető. Bővebben: *Czaga Viktória*: Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere (1810–1894). Budapest, 1997.

¹⁴ Kutahya.

¹⁵ Perczel Mór felesége: Sárközy Júlia (1828–1877).

¹⁶ Gyaloghintó, palanquin.

¹⁷ Perczel Miklós felesége: Latinovits Hermina (1818–1901).

nak. Suliman Bey,¹⁸ az Internáció parancsnoka – sima, édes, ravasz diplomata, kit a szultán igen szerencsésen választja minden érdekek nehéz kiegyenlítésére: maga is örült síkos pályája szerencsés bevégezésének. Ő megörze a szökéstől, s kissé érezteté is velünk a fogságot a traktátus szerint; másrészt ismét mit csak lehet, tön anyagilag, fogságunk könnyítésére. Ő az osztrák és oroszról rendet kap, hogy megörze; a szultántól pasaságot, hogy emberségesen és generose¹⁹ örze; tőlünk köszönetet; mert hisz foglyoknak soha ily dolguk nem volt.

Panaszom, bajom Sulimannal kevés volt. Csak egyszer, midőn a tavasz közeledve s el nem szabadulva vonakoda künn szállást adni, rohanám keményen meg; de ez is teljesülvén, ismét békén valék vele. És miután nem is ő, sem a szultán, hanem Európa ölé s öleté el Hazánkat, miután ismét Európa tanácslá vagy követelé égbekiáltólag igazságtalan elzáratásunk; én távol őket okozni, feledém a sérvet, melyet okoztak; s hálával akarok emlékezni a jóra, mit tettek. Ezen jó pedig abban áll, hogy két évig családostul generose eltartottak; s még vagy 800 aranyat gazdálkodni is adtak; mi nekem, ki oly kevéssel takarodék, nem is az osztrák, hanem inkább irigyeim, az árulók előtt át a határon, nagy haszon. Továbbá élünk osztrák–orosz gyilok s mérég ellen is Isten kegyelmével megmenték. Pedig ez sem csekélység. Valami Ullman²⁰ nevű öreg zsidó kísért Vidinből Sumlára, ez többször mondá „Tábormok, Ön szent, hogy még eddig meg nem halt.” Ő érzé, hogy hányszor kísértik a mérgezést.

Fogságom alatt keveset leveleztem, keveset politizáltam. A szabadságot tartva jövődő alfájának, alapjának s mindent mi ezt kockáztatná, rossznak, bűnnek. Innét sok haragom Kossuth ellen. De azért némelykor haragomban én is hibázék e regula ellen. Nulla regula sine exceptione.²¹ Ki megíráom párszor, hogy mindent fülem mögé írok. S százszorosan fizeti ezt vissza Ludas Matyi. S eljövend az Úr, nagy ütközetet tenni, s szétdobni a főket nagy földek fölött. 1843. [évi] gyűlésen Pozsonyban mint a konzervatív–labanc vagy pecsovics, mint az ellenzéki kuruc, vagy Kubinsky párt főnökeitől egy vitakor megtámadtatva ezt jóslám kormánynak, Nemzetnek, conditionate,²² azaz ha ostoba lesz. A nem eléggé bátor készülő elszánt Nemzetem már teljesült, ki nem tudá, akara 1848-i ritka csodaszerencséjével élni és ellenét megsemmisíteni. Az 1849-ben az kül világsegélyen túl főleg a nemzet könnyen hívősége s szándékos magaelárultatása segítségével ismét hatalomra jutó osztrák ahelyt, hogy Istennek hálát adva kegyelmes s igazságos lett volna a magyar iránt, egyesekeket, ezereket ölete, sanyargata; egy nemzet szívébe gyilkot döfe: lehetlen, hogy rajta is ne teljesedjék akkori jóslatom másodrésze. És pedig, míg a hibás jószívű nép csak ideiglenesen lakolt, a javítlan fenevadat örök kárhozát érendi.

És megíráom különösen Újévnapiján, midőn jövének üdvözülni; hogy ez évben megváltást nekünk s nyomban a hazának is hiszek s hirdetek. Újém májusban a menni akaratoskodókat mondva, menjete tanulni, tapasztalni; mert ha ti mentek, majd mi is valahára utánatok; s végre eljövend az Írás szerint az Úr küldöttje Keletről öszveszedendő a híveket, és őket visszasegítendő szülőföldjükre.

És ök mentek. Mészáros,²³ Halász, Koszta²⁴ és hirdették az igazságot. És most mentek Kossuth, Miklós.²⁵ És csak én, a sors csodás rendelete szerint maradtam Gemlükön²⁶ hátra Keleten, hogy beteljesedjék mi írva lón; és mondva 1851 Újévnapiján; az által, kit az Úr kiválasztá a népfajok egyik legnemesebbjét enyészettől menteni.

¹⁸ Süleyman Refik Bey ezredes, a kútahyai emigráció parancsnoka.

¹⁹ Nemesen.

²⁰ A sumlai magyar emigráció névjegyzékében szerepel egy Uhlmann Mór nevű hadnagy, lásd: *Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban*. I. k. Budapest, 1927. 681. o., de Bona Gábor életrajgyűjteményében nem találtunk rá.

²¹ Nincs szabály kivétel nélkül.

²² Feltételesen.

²³ Mészáros Lázár (1796–1858) altábornagy, hadügyminiszter.

²⁴ Koszta Márton (1822–1858?) a bihari I. nemzetőrzászlóalj hadnagya. Nov. 24-től főhadnagy, 1849 áprilisától százados az 55. honvédszászlóaljban.

²⁵ Perczel Miklós (1812–1904) Perczel Mór testvére, 1848 júniusától nemzetőr őrnagy. Később dandárnok testvére seregében. 1849. április 5-től alezredes és dandárnok a IV. (bácskai) hadtestnél. A hó közepétől június elejéig Pétervárad, majd július 9-től az aradi vár parancsnoka két hétig, ezt követően ismét testvére törzsenél szolgál.

²⁶ Gemlik.

Kissé melegben s porban, kopár kis dombok közt a 4-5 óra távolnyira Sayd-Ömer falucskába érünk. Bősz kő házak, homokkupacon. Sátort nem vereték, noha volt, homok miatt. De megadtuk árát. Birkaakol бүдös szobában egész éjet nem aludtunk. Bolhákat vadászám kisdedeimen és Juliskámon. Még sötétben felkeltünk s felöltöztünk. Még 1sön induláskor sok bajunk kajvászokkal.²⁷ örményekkel, kik azonban csak törökül szólnak. Mindent, mit láttak, elloptak. A török faj mint úr, sokkal nemesb, becsületesb, okosb is, mint a többi szolga, ki alacsony tolvaj csaló. Sayd-Ömérbem meglátogattam azon mesterséges aláüregelt s falakkal bent bíró dombot, melyet némelyek Hannibál utolsó lakának mesélnek;²⁸ kit ostoba hazája elúze, hogy hamarabb eltöröltessék; s kiról Cornelius Nepos ír á „sed multorum obtrectatio deiecit me ius virtutum.”²⁹ Ha nem is nagyságához, de elűzetéséhez önsorsom is kissé hasonlít. Engem azonban csak Kossuth, Görgey és pár áruló intrikája űze el; s nép mindég ragaszkoda hozzám. És így ezt is zálogul tekintem, hogy a népre még üdv vár.

2-án igen korán nóm tachtarevában ültetve, gyönyörű erdőkön, hegységeken át Dodurga-ba értünk. Minden szebbnek tetszik, mint jövetkor. Ime, mit tesz a belmintlét az anyagi érzékek működésére. Minő gyarló lehet az ember ítélete. Mi az igazság! Úton Kossuth gyermekeit pihenés közt hozzánk küldé. Szeretne közelni. De lehetlen elfogadnom. Megbocsáthatok, megbocsátok az ima szerint, ha elismeri s bánja bűneit; de anélkül soha; s most éppen nem. Majd ha a Hon meg lesz mentve. Úton még Gyurmán³⁰ jöve hozzám. Gyermekeének keresztatyja valék. Neki sok segélyt adék. S ő, noha csak egyszer bízám meg egy kis cikkírásra védelmemre, ettől is vonakoda; ekkor igen keményen felingerülve megszídta. Most ő bocsánatot kérve azt szívesen is viszonyosan adám. Munkátlan, evésben, pazarlással tölté idejét; honban ő is Görgeyanus, mert Lútheránus: nem azok közé sorozandó, kik honnak becsületet, hasznot hajthatnának. Nejét sajnálom. Dodurgán a dzsámiban nyerék jó szállást Kossuthnal szemben. Irmát át is engedém. De kint a templom korridorjában háltunk és igen jól aludtunk. Ács, Szerényi,³¹ ez az emigráció legcsendesebb és illendőbb tagja sokszor látogatnak. Suliman teli szívességgel. Utunk kedves és élteljes.

3-án kora indulva 9 órai menet után igen szép hegyes, erdős vidéken, s különösen egy kis folyóval bíró, malmokat is hajtóval hosszú völgyön meredek sziklák közt Pazardsik-ra értünk. Úton Juliska hegyen lefelé sokszor gyalogolt. Egy csúcson egy barlang is kivehető. Malmok egy része deszkát fűrész. Erdők roppantak, fenyves vagy tölgy. Tömérdek fa rohadva fekszik tilosak lévén. Solimán, ki igen gondos, szíves irántunk, több falusi fegyverest járata oldalvást rablók ellen, kik hír szerint Smyrnáról³² erre szorítottak. Ez azonban inkább csel, hogy valaki el ne szakadjon. Szálásunk töröknél meglehetősen; igen jó dinnyével.

A faluk általjában mind török, jószívű és tiszta, munkás népséggel. Ezt már Bulgáriában is tapasztaltuk. Európa többnyire oláh, szláv, görög útmutatók után ámitva a török népséget igen csekélyre szeretnék tenni, holott csalatkoznak, mint Magyarországgal. A faluk Anatóliában, mind Bulgáriában nagyrészt törökök; kik még szorgalmasabbak is a tunya bolgár, örmény népnél. A városok vegyesek. Juliska igen fáradt, a verandán – külesarnok – jól háltunk.

4. szept. 7 órakor indultunk. Kissé szemezett az eső. Igen szerencsések voltunk. Az ég mindig felhős, melegtől nem szenvedénk; és az eső sem indult meg egész útban. Ismét egy nagy erdős hegységen mentünk át; honnét le a termékeny brussai³³ vidékre, és Olympra gyönyörű kilátás. Fent egy kanidsi,³⁴ kissé fölöstökömöztünk.³⁵ Én Áccsal gyalog mentünk le. Lent Suliman közelede nőmnek fennhangon kijelentve, hogy tőle függ, meddig s miként menjünk. Kursunán, egy kies se-

²⁷ Örökkel.

²⁸ Az elterjedtebb hagyomány szerint Hannibál sírja egy kissé odébb, az Isztambul és Izmit között lévő Gebze város környékén lenne megtalálható.

²⁹ De sokak irigykedése fosztott meg engem a kiválódáshoz való jogtól.

³⁰ Gyurmán Adolf (1813–1869) újságíró, a *Közlöny* szerkesztője.

³¹ Szerényi Antal (?–1856) krassói szolgabíró.

³² Ma: Izmir.

³³ Ma: Bursa.

³⁴ Bizonytalan olvasat.

³⁵ Reggeliztünk (a Fröhstück népies alakja).

lyemtenyészítő török faluban, az házban, hol jövet Miklóssal és Halással éjjeleztünk, szálltunk. Már a nők szabadabban jártak; s szebbek is, mint Kutahiában, hol kora tizenkét évben már férjhez menve is, sok gyerekvesztés által is, hamar elnyomorodnak. Mohamed bizonyára okosb és természetesb próféta volt Jézusnál. Az eredmény is mutatja. Amaz birodalmakat alkotta egy Istent hirdető, ez országokat ronta magát Istennek gyanítható tanaival. És mi több a keresztény állományokban a nagy többség szerencsétlen, megtagadva hamis istenét és emiatt magát az Igazat is: míg a török erősen ragaszkodva hitéhez Profetájához átaljában boldognak érzi és vallja magát. Hol ismertek török aposztatát.³⁶ Hol hallottatok törököt Isten és Sors ellen zúgolódni? És mégis ti mertek Mohamed vallása ellen kikelni. A barbárnak mondott török nemcsak Nemzetiséget, de más vallást sem írta ki s üldöze; míg ti Európában nem engeditek az egy Istent imádót telepedni! Oh, ti bolondok, Istentelenek!

Mohamed megengedé Oriens népeinek a sok feleségűséget, mert a már 12 évben érett lány hamar elfonnyad; míg a férfi még 50-60 éves korában is erős és magteli. Ez tehát szükség volt. A közönség nép egyébként egyszerre csak egy nőt bír s szeret; csak később vesz legfőbb másodikát.

Kursunán három órát pihenve, estve 7 óra után Ijnégöl-re³⁷ értünk. Jütő-ra.³⁸ Egy török Effen-dihez,³⁹ rongyos nagyúri házba szállítottak. Igazi lusta magyar táblabíró, ki félig banqueroutte.⁴⁰ Testvérvél pohosak, elpuhultak. Haremjüket elrejtették. Alig adtak valamit. Egy szerencsen szolgáljuk fáradozo. Verandán háltnak. Juliska igen haragos volt; és ilyenkor én is szenvedek. Most csak eltűröm szegénykétől. Kutahiában is némelykor türtem; de aztán ha végre türelmem kifogyja, akkor szegényke kis Angyalomat, olykor becsületesen megszídta. De csakhamar ismét ő lett az Úr; és nekem kelle cirógatással rövid uraságomról letenni. De érte szívesen mindent. Hisz ő annyit szenvede értem. A gyalázatos osztrák 1849 augusztusban Aradnál elválásunk után hamar befogatá, és illetlen kísérettel Pozsonyba casamatteba⁴¹ zárta. Ott három holnapot szenvedte. A háborúban tölem messze; legnagyobb aggodalmat türe. És aztán egy évig rólam biztos hír nélkül. A nehéz utat maga két kisgyerekekkel Dunán le Fekete-tengeren át Stambulba tevé. Orsovánál a Vaskapun ladikon ment nagy vészközt át. Stambulból ugyan nagyobb kísérettel indult. Szabó alezredes⁴² Bács-Bánátban alattam és később Temesvár sikertelen lusta ostromlója és Décsi⁴³ cs. volt huszártiszt; de mint később kijöve császári ágens és Dobokai⁴⁴ kísérték. Brussán az olasz locandás⁴⁵ igen meghúzta 1½ napra 500 piasztert kérve. Brussáról Kutahiára 4 nap alatt lóháton jöve; gyerekek egy lovon jobbra balra kosárban. Katonák kísérték. Érdekes menet lehet a magas bérceken át, éjjel holdvilágban. És ha ő nem jó, a bűdös kaszárnyában harag, bú közt a telet alig tudandom kiélni. Ő eszem, éltem mentője. És szegény most ismét panaszt nem mondva siet, noha pár hét alatt szülnie kell. Ismét verandán aludtunk.

5-én gyönyörű lapályon keresztül telve szeder ültetvényekkel, dió fákkal, egy meredek völgyben fekvő Akszú⁴⁶ – fehérvíz – faluba értünk. Roppant vegetáció. Óriási dió, gesztenyefák. Se-

³⁶ Hitehagyót.

³⁷ Ínégöl.

³⁸ Bizonytalan olvasat.

³⁹ Úrhoz.

⁴⁰ Csöd, tönkrement.

⁴¹ Kazamatába.

⁴² Szabó István (1825–1862) 1848 őszén vezérkari százados, a délvidéki hadsereg utász-és mémökkari főnöke. Decembertől őrnagy. 1849. május 29-től alezredes, az V. hadtest vezérkari főnöke, augusztus 1-jétől ezredes.

⁴³ Décsi, keresztneve: János (?): kapitány, görög emigráns, aki a bács-bánsági hadjárat alatt szökött át a rác táborból. *Perczel Miklós*: Naplóm az emigrációból. (Vál., a bev. és a jegyz. írta: *Závodszy Géza*.) [Budapest, 1977.] 19. o. Más adat szerint thesszaliai görög volt: *Mészáros Károly*: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848–1849-ben. Ungvár, 1862. 82. o.

⁴⁴ Dobokai József „Erdély Országos Rendőri Bizottság elnöke”-ként jelölte meg tisztségét. Magyar Országos Levéltár R 90 Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. Kossuth-gyűjtemény I. 807.

⁴⁵ Vendéglős.

⁴⁶ Aksu: jelentése valóban 'fehérvíz'.

lyemtenyésztek. Egy egészen fehér színű vizű patak folya át. Közel lakunkhoz egy vagyonos török selyemtenyészőnél nagy gesztenyeerdő. Gazdánk öreg, becsületes; leánya egy, férjhez ment egy szép fiatalhoz; házban laknak egy beteges köhögő kisleányuk. Nő gyönyörű. Mindig körülünk fogrogat. Tömérdék asszony, leány látogata. Irma babáját csodálják. Ez a baba Pestről nagy utat tön és sok udvarlást nyer. Sulimán jöve kérdezi, hogy ő bemenvén Brussára, nem kívánnánk-e valamit? Kossuth akart maga, de ezt ellenzé. Nöm csak szép barackot kért. Kossuth beküldé Berzenczeyt⁴⁷ és Ihászt⁴⁸ felhíva a brussai Magyarokat, hogy jöjjenek Gemlükre. Kossuth egész úton magát Kormányzónak tiszteltetve aszerint parancsolgatva, nevetséges modorú fejedelmiséget erőtete. Mindig első siette lovagolni faluba, két török dzsidás elöl; aztán két kísérő magyar; aztán Ő; kissé utána Ihász, Berzenczey etc. mindkettő rettentő rossz lovas. Suliman, a hol magyar hol osztrák spion Lülleyvel⁴⁹ mindig gúnyolá őt. Lehetlen Kossuthal békülnöm. Gazdánk évenként 3000 piastert, mintegy 300 forint ezüstöt nyer selyemért. Igen szép selymük, maguk gombolítják le.

6-án sziklás hegyen keresztül a Brussa előli térségbe értünk. Gyönyörű kert, teli szederrel, dió-fákkal, gránát függés kertekkel. Egy kis falu dzsámijánál⁵⁰ reggeliztünk. Gránátot fáról szedtük. Végre 5 óra úttal egy félig görög lakos Szuszuska faluba telepedtünk. Görög házban. Mindent elrejtette. Édes külsejük. Hamisak. De lassan bizalmasabbak. Jó tanyánk lón. Lorodi jöve. Aischl fehérvári korcsmáros fia.⁵¹ Ügyvéd. 1843-ban fehérvári követ; és követöm is. De aztán kissé pescovics. 1848-ban háborúban mint Házmán, a vészben elmaradozó. De tavaszi fényes eredményre ismét elő és Kossuthhoz szegődve, nem híve a hamari tragikus fordulatot együtt kiszorultak. Kutahiában igen gyanúsítva, egyébként igen csapodár és hírhordó. Most is jön és hírlí, hogy a török Császár meghalt. Igen megharagudtam könnyelmű beszédén. Melynek valótansága hamar kiszült. Ezután jön Miklósi⁵² alattam szolgál Bács-Bánátban, 7 z[ászlóalj]-nál- villovai⁵³ éji csatában karján golyósebet kapott. Ceglédi új seregembe Balogh⁵⁴ Z[ászló]-aljába tevém át; Temesvárnál is közel csatáza. Csak pár hete kiszöke és Kutahiába jöve Amerikába mehetés végett. Most panaszkodik, hogy Cseh⁵⁵ az öreg tolmács megszidá. Ő ugyanis az úton kissé gyanúsán viselé magát és Aksuból el akara szökni; de a török ör elfogá. Emiatt szidá őt Cseh. Mi érdem a dologban, nehéz ítélni. Hisz szégyen-gyalázat, annyi gaz volt a háború alatt is az első közt; és tűnt a fele kém, s spion! Elutasítám.

Juliskám egyszerre nagy görcsöket és fájdalmakat kap. Már hívém, hogy meglesz. Mina, Miklós neje átsiet. Ápoljuk. Görög ebe-bába is jó. De szerencsésen enyhül. Sulimán szép kényeret és barackot küld. Jól alszunk.

7-én megindulva nagy meleg és port túrva a hegységbe felhúzódtunk. Előbbi nap Visoczky⁵⁶ jöve mellém, vele hosszasan értekezék Preniskyvel.⁵⁷ Tudományos dolgokról deákul, franciául,

⁴⁷ Berzenczey László (1820–1884) országgyűlési képviselő, kormánybiztos.

⁴⁸ Ihász Dániel (1813–1881) 1848 júniusától főhadnagy a 7. honvédszászlóaljnál. Szeptember 24-től százados a 13., november 25-től őrnagy és parancsnok az 55. zászlóaljnál. Április 24-től alezredes és a vöröstoronyi őrség parancsnoka.

⁴⁹ Lülley Emánuel (1807–1895) rendőri és kémszolgálatokat teljesít a szabadságharc idején.

⁵⁰ Dzsámijánál.

⁵¹ Lóródy (Eischl) Eduárd (1809?–1858) A forradalom előtt főjegyző Székesfehérváron. 1849. június 6-tól belügyi tanácsossá nevezik ki. 1849 júliusában Szegeden található, feltehetőleg a rendőri osztályon dolgozik. Szemere Bertalan miniszteri tanácsosa.

⁵² Miklósy (Ármin) Ráfácl (1822–?) 1849 márciusától hadnagy a 7. zászlóaljnál, június közepétől főhadnagy.

⁵³ 1849. máj. 24.

⁵⁴ Balogh János (1796–1872) 1848 októberétől őrnagy, népfelkelési biztos. 1849 januárjától a 71. honvédszászlóalj parancsnoka. Június végén Perczel mellé rendelik és a Duna-Tisza közén egy zászlóaljat szervez (sorszám nélküli, ún. Balogh-zászlóalj). Július 16-tól alezredes és dandárparancsnok Perczel seregében.

⁵⁵ Cseh Imre (1805–1852) 1849. márc. főhadnagy, ápr. százados, később a vöröstoronyi dandár vezérkari tisztje. Az emigrációban Kossuth török tolmácsa.

⁵⁶ Wysocki, József (1809–1873) lengyel, 1848. nov. 18-tól őrnagy, 1849. jan. 1-jétől alezredes, márc. 8-tól ezredes, hadosztályparancsnok. Máj. 7-től tábornok, a lengyel légió parancsnoka.

németül emlékeznék Siki útban. Most 7én öreg Cseh mentegetődni jöve hozzám. Sulimánnal is törökül hosszasan értekezék. Jó kedvvel. Egy utat készített török kormány Brussa és Gemlük közt. Igen szükséges. Télen átgázolhatatlan sár a hegységen. Alapja már megvan nagyrészt. Igen célszerűen építve. Oláh számúzóttak⁵⁸ vagynak alkalmazva. Török, keresztény vegyesen, bérben dolgozik. Így tesz Omer Seraskier Boszniában, igen okosan.⁵⁹ Tömerdek kincse a töröknek e vidékben; népe becsületes, bátor, erős, engedelmes. Csak feje, a kormány légyen okos, erényes, és nincs mit félnie. És most úgy látszik emancipálja is magát az osztrák-orosz befolyástól. Hiában fenyegette az osztrák háborúval, a Szultán szavát tartá; és mi kiszabadultunk az Egyiptomi fogságból. Hegytetőről kilátás Brussára; és a gemlüki tengeröbölre. Egy őrház forrással. Most sátorok. Egy pasa, az út rendezője hívá lakomára. Kossuth betért. Én, Juliskám gyenge lévén, nem; egy skatulya édességet küldé nőmnek. Gemlükre értünk nagy meleg közt. Kossuth a mejchanba,⁶⁰ a vendéglőbe, én a vámházba, giömrü-chánba⁶¹ szálltam. Tengerre nyíló ablakú szép lakba. Nincs szavam az érzést leírni a tenger látására; vitorlás hajók részint a parton rakodók ki és be; részint ide vagy elvitorlázók. Végre hő vágyam ismét tengert látni betelt. Istennek nem győzők elég hálát adni, ki annyi baj, vész, ellenség körme közül is még Kutahiából is kivezérle. Ez csodálatos vezérletben horgonyoz reményem; hogy Isten bevégzendi illőn pályám; látandóm megmentendem Hazámat is, mint azt erősen hívem gyermekkoromtól fogva. Estve kisgyermekimmel ájtatosan imádkozánk hálát.

Estve jelentik gőzös közeledését. Látánk lámpáját messziről. Éjjel érkeze. Másik hajnalban. Egyik postagőzös, a Császári tolmáccsal, kihozá az úti ajándékot – adhic⁶² – és útleveleket; másik egy negyven álgúis hadigőzös; a Dardanellákba szállításra; hol Mississippi amerikai gőzös vár. Reggel 9 óra tájban jö Berzenczei, mondja „Kormányzó Úr küldi az engem illető útlevelet, sajnálja, hogy rangunk nincs beleírva.” Én már haragudva Kossuthon, hogy a kormányzóságon még most sem ad túl, noha még előtte való délután Kossuth gyermekei Karádival⁶³ nálam voltak, mégis tudva, hogy ez ismét miatta történik, mert ő követelé, hogy Kormányzónak ismertessék, és mert neki nem adhaták ezt, tehát nekünk is elhagyák, válaszolám: „Kossuth Úr nem kormányzó, először nincs mit; másodsor lemondá Görgey számára. És így, ki okos s nem alacsony, őt így nem nevezheti. Az ő neveltséges, sőt piszkos követelése e részben már eddig is elég bajt okozá, és pert nekünk; és most ezt ismét neki tulajdoníthatjuk. Én egész úton csendesen türem, neveltséges viseletét. Bocsátani kész szabadulási örömmömben, szívesen békén váltam volna tőle; az úton hajóba is kerülni kívánok minden ízetlenkedést. De lehet-e ez? Nem tudá ő, hogy én tőle mit sem fogadok; és nem lehet-e annyi óvatossága, az engem illető útlevelet visszaadni a töröknek.” Visszaadám tehát azt. Nőm igen sírt ez összeütközésen. De a sors így akarta. És jól. Mert íme nyomban jö Suliman Homes⁶⁴ amerikai követségi ügynökkel, a császári dragománmmal.⁶⁵ Tudósnak, hogy a császár megengedé, hogy Brussára térhetek és ott nőm lebetegülését megvárhatom. Már elhatározva lévén legalábbis Máltáig menni, nehezemre ese első percben. De nagy hamar átlátván, mi kedvezés rejlik itt, elfogadám.

⁵⁷ Przyjemski, Julian (1821–?) lengyel, 1848 novemberétől dandárségéditst Perczel seregében, december közepétől főhadnagy. 1849. január 24-től őrnagy és Vécsey főadjutása. Június 27-től alezredes. Július közepén a lengyel légióba helyezték át.

⁵⁸ A Dunai Fejedelemségekben kitört forradalom résztvevői.

⁵⁹ Ömer Lütfi Pasa (1806–1871) az oguliai ezred hadapródjaként szökött át Törökországba és lett renegát 1828-ban. Katonai pályája gyorsan ívelt felfelé, 1848-ban tábornok, 1849-től vezíri rangban a ruméliai hadsereg parancsnoka. Seraskier: hadvezér.

⁶⁰ Meyhane: vendéglő, kocsmá.

⁶¹ Gümrükhane: vámház.

⁶² Eddig; azonkívül.

⁶³ Karády Ignác (?–1858) 1848-tól Kossuth fiainak nevelője.

⁶⁴ Homes, Henry Augustus (1812–1887) amerikai misszionárius, diplomata, könyvtáros. 1836-tól misszionárius Törökországban. 1851–1853 között a konstantinápolyi amerikai követséggel állt kapcsolatban, mint tolmács (arab és török), helyettes konzul és ügyvivő. 1854-ben hazatért és ott a New York Állam Könyvtárának könyvtárnokaként élt. Lásd: Dictionary of American Biography 9. vol. (Ed. Malone, Dumas.) New York, 1932. 191. o.

⁶⁵ Tolmácsal.

Először, nem kell Amerikába mennem. Mert Homes szerint a hajó csak Gibraltár és Specia⁶⁶ szigetén köt ki; és itt alig engedtetnék kitérés. Ennyire pedig nőm alig merhetne menni.

Másodszor, Kossuthtól végre elválhatok. Kossuth, ha áll, hogy nagy popularitása, ha ez csakugyan nem lánglobbanás; ha hivatva van, mint én, alig hihetem lakolás helyett Hont menteni: úgy most általam nem bántatva, nem gátolva próbálhatja szerencséjét. És ha Hont menthet, örülni fogok. De ha a tűz eredmény nélküli, első fellépésével mit sem hat; úgy jó magamat tőle tisztán tartani, a valószínű fiasókobani keveredést kerülni. Hogy beteljék az Ige. Quisquis suae fortunae faber.⁶⁷

Amerikától ideiglenesen mentve qui habet tempus habet vitam.⁶⁸ Tudja az ég, mi jó lesz ebből, Cromwell is Amerikába készült. Én pedig nem csak szabadítani, de ámítani és zsarnokolni sem akarom népemet. Így írék Halásznak is Gemlőkről és haza is pár rövid sort.

Így maradtam el Gemlükön Ázsiában, Keleten, hogy betelhessék az Ige; és annak idején eljő-jék Keletről az Isten választottja.

Úti ajándékom mindenki egyhavi fizetést nyert. – Homes ismerős előttem Zerfi⁶⁹ leveleiből. Egyszer írt is nekem. Magas, rút ember. Diplomata, de vastag. Egésznek másnak tetsze, mint leveleiben. Vagy mint osztrák ágens, miről ő Kossuth által Zerffel gyanúsították, vagy amerikai érdekekben, kik Kossuthot minden áron bírni akarni látszottak, működte. Kétszer is látogata. Jelenté, hogy hajó nem megy Máltára; s csak Specia szárd szigeten és Gibraltárnál szállít; hol alig lehetséges többek kimehetése. Egyébként nőm iránt meleg aggodalmat színlelve látam, hogy kívánja elmaradásunk. Meglátom, rá nem szede-é. Azt is állítá, hogy Kossuth sem foghat kiszállani. Miklós-nál is volt. Szinte réá akará beszélni, hogy velem maradjon. Miklós válaszolá, furcsa, hogy mi, kik első fogadák Amerika ajánlatát feltétlen, mi legyünk, kik feleslegesek a hajó túlterhelése miatt. Mire ő hamar visszatére, „ezt csak irántami gondoskodásból mondá.” Miklóssal elhatározánk, hogy ő megy; és ha épp az út neki kedvetlen, Európába száll vagy tér.

9-én Homes búcsút vön. Úgy Sulimán, ki bizonyítványt kért és nyert. Visoky, Prenciczky, Házmán, Lorodi, Kovács, Gyurman, Asbot,⁷⁰ Ács, Szeredi,⁷¹ Cseh, Miklósy búcsúznak tőlem. Délután kezdőde rakodás. Homes ajánlá, hogy kevés podgyászt vigyenek. Minő fukarság! 5 óraker búcsúzó Miklóstól. Gyermekségünköt fogva együtt Vörösmarty által neveltetve, együtt ellenzéki izgatók, megyei, or[szág]gyűlési követek; aztán katonák; üldözöttek az irigység s honvesztő árulás által, száműzöttek s foglyok, keserű vala az elválás. Csak a hit és remény jövőnkbe enyhíté. Mit tön ő 25 éven át, mint izgató és utóbb mint hű vitéz, egyik legelső honvéd; és mégis hány hitvány tétetik elejbe, mert ő nem volt rendes cs. katona, mert ő csak táblabíró őrnagy volt. Mintha épp e körülmény nem öregbíté az érdemet és nem adna inkább más tulajdonok azonsága mellett elsőbbséget. Ez ostoba gonosz balítélet kifolyása, a honárulást ápoló cs. volt tiszték agyarkodásának és Kossuth s volt ellenzéki kollegáim kajánságának öl meg Magyarországot. És még utóbb egy részeseges gyáva rác kedvéért igaztalanul Aradon elzárák, letevék.⁷² Isten ada nagyszerű elégtételt.

⁶⁶ La Spezia olasz kikötő.

⁶⁷ Ki-ki a maga szerencséjének kovácsa.

⁶⁸ Aki időt nyer, életet nyer.

⁶⁹ Zerffi Gusztáv (1820–1892) újságíró. Számvevő hadnagy, majd százados a Központi mozgó seregénél. 1849. július 9-én kérésére elbocsátják a hadseregtől. Ő is emigrál, de 1849 őszétől 1862-ig az osztrák titkosrendőrség ügynöke. *Frank* 1985.

⁷⁰ Asbóth Sándor (1810–1868) 1848 decemberétől honvéd mérnökkari százados, 1849. május 10-től őrnagy, június 12-től Kossuth Kormányzóelnöki hivatala Katonai irodájának vezetője, a minisztertanács katonai ügyeinek jegyzője. Végül alezredesként hagyta el az országot és az Egyesült Államokban élt.

⁷¹ Feltehetőleg azzal Szeredi Józseffel lehet azonos, aki 1848 szeptemberében Bécsben toborzott önkénteseket Magyarország számára. *Urbán* 1991. 79–91. o.

⁷² Az aradi vár visszavételét követően a vár parancsnokává Perczel Miklós, július 11-én Damjanich János tábornokot pedig a vár főfelügyelőjévé nevezték ki, de mivel a kinevezés nem rendelkezett egyértelműen az alá-fölérendeltségi viszonyról, ezért Perczel Damjanich utasításait nem hajtotta végre. A tábornok erre 1849. július 29-én elfogatta a várparancsnokot és haditörvényszék elé akarta állítani. A kormány közbeavatkozásának köszönhetően ez elmaradt, de Perczel lemondott posztjáról. *Csikány Tamás*: Arad az 1848/49-es szabadságharcban. In: *Az aradi vár története*. Budapest, 1998. 150–151. o.

Damjanich gyalázatos otrombán, védtelen, feltétlen adá fel magát, várt és felakasztatik! Miklós kikerül a vést és ellenei buktak belé.

Alkony felé ladikra ülénk Juliskámmal és gyermekeimmel és körülsétálánk a gyönyörű pompás hadigözöst. Többektől, kik a fedélen, búcsút véve. Estve még a hajó megindult a Dardanellákba – Csanakkalé⁷³ – hol az amerikai hajó vár.

Ez szerb, kinek szennyest mosni adánk rítul mosva meghozá s egy üngöt ellopa. Gonosz nép. Kutahiában 1½ év folytán csak egy gyilkolás. Két szerb kocsis a muhafiznak⁷⁴ – főbíró, kerületi – egy nőt s leányát rablásért éjjel megöle. És e cudar néppel szövetkeze Ausztria. És e cudar nép miatt idegen francia demokratizmusa ügyüktől!

10-én délfelé nőm tachtarevánra ült, én lóra és kíséretünkkel Brüssára indultunk. Salya lovas őrnagy gondoskoda. Alkonyra baj nélkül a külvároshoz, a fürdőkhöz közel értünk és ott a nyeresz-kedő Loski olasz vendéglőjébe, piszkos szobájába szállottunk.

11-én nagy eső. Batthyányi⁷⁵ még itt. Neje Stambulban. Ő azon feltét alatt, hogy politikába nem avatkozék, Párizsba kapott engedelmet. Neje Magyarhonba szeretné. Még kér. De úgy látszik, sikertelen. Kis alázás. De ő hisz más viszonyban. Roppant vagyon! Ezért lehet, sőt kell kissé politizálni. Kivált, ha ridegség mit sem használ.

Ő meglátogata. Regvelinél és estebédnél többek közt a table d'hôte-nál⁷⁶ – hol igen jól ettünk – egy angol családdal ismerkedünk. Mars úrral, nejével és testvérel. Igen derék, kedves család, teli előzéssel s részvéttel. Mily jó ese, hogy első szabad társalgásunk ily kedves, mívelt emberekre találkoza. Jordán⁷⁷ nevű ifjú lengyel, ki szlávizmusáról kissé bűnös irántunk – ki lábát töré Sumlán s előbb Bem alatt szolgált, is itt volt. Igen szíves alázattal közelede. Úgy látszik, ő is más ítélettel van most ügyünk iránt. Longvotné, az angol konzul Sandissan lánya jöve nőmhöz, férje most Londonban; előbb a háború végén Guyon alatt szolgált.⁷⁸ Martin gazdag angol bankár is szíves.

12-én Batthyányi ismét; és a két derék angolné; úgy Sandissonné jövének. A Basa kétszer is küldte tudakolni. Lakást a szomszédban nézék és fogadék 250 piasterért havonként.

13-án Szarim Pasánál⁷⁹ voltam. Tolmács nélkül törökül conversáltam,⁸⁰ szokás szerint igen szíves. Csibuk, kávé, serbet⁸¹ adaték. Franciául is tud. Ő volt angol, orosz követ; fővezér és egyszer mint Kutahiába menetkor nála lévén mondá „fináncminiszter is”. Ő hát még a magyar szolgabírónál is többet tudhat. Nőm az angol nőket is meglátogató estve.

Sandissonnál is voltam, hol szép társaságot találék. Ő beteges.

14-én Crépin francia konzult látogatóm. Ki egy csomag levelet küldte előbb. Juliska szüleitől,⁸² Domokos Miskánétól; én Halásztól, Zerfytől vettem leveleket. Lent vacsoráltunk.

Angolok éjjel Brüssára dülő Olympra készültek és el is mentek. Neve törökül Keschisch Dag,⁸³ barát-hegy egy barát Seyktől – Guardiántól – ki ott halt meg. Egy napba kerül fel s alájárása. Átköltözködtünk új, gyönyörű kilátású, egészséges lakunkba.

⁷³ Helyesen: Çanakkale.

⁷⁴ A muhafiz jelentése: őr, őrző.

⁷⁵ Batthyány Kázmér (1807–1854) reformpolitikus, a Szemere-kormány külügyminisztere.

⁷⁶ Közös étkezésnél.

⁷⁷ Jordan Zygmunt (1824–1866) lengyel nemes, 1849. február 1-jétől főhadnagy a 44. honvédszászlóaljnál és Dembińsky segédtszije. Márc. 1-jétől százados. Belépett a török seregbe, Aleppóba internálták Bemmel együtt.

⁷⁸ Longworth, John Augustus (?–1875) részt vett a magyar szabadságharcban, 1851–1860 között monasztíri angol konzul.

⁷⁹ Sârim İbrahim Paşa (1801/2–1854) oszmán–török államférfi, dolgozott a szentpétervári követségen, volt londoni, iráni, párizsi követ, s különböző minisztériumok élén. 1848. április–augusztus között nagyvezír. 1849 szeptemberétől 1851 októberéig Bursa tartomány (Hüdâvendigâr) kormányzója.

⁸⁰ Társalótam.

⁸¹ Şerbet: édes ital.

⁸² Sárközy Julianna szülei: Sárközy József és Pázmándy Antónia.

⁸³ Bursa híres hegye, több néven említik: Keçidağ ('Kecskehegy'), Keşişdağı (Baráthegy, Szerzeteshegy), Olymp, ma: Uludağ.

16-án angolok újra nálunk. Én bazárban egy handzsárt felkészíttetni; cipő, óra csináltatás végett. Érdemes meglátni bazárt. Angolok meghívtak ismételve Angolhonba, szállást is ajánlottak, sőt egész seriositással⁸⁴ hívák fel nóm elfogadásra; adák adressüket. Délben elindultak Mudaniába.⁸⁵ Batthyányi is elment, búcsúsván. Ő derék, kitünő, sokat áldozó hazafi volt. Kutahián Kosuthra hason okból neheztelő. Irántam nagy szívességgel, sőt egyszer baráti segéllyel is 1848 előtt; de 1849ben szinte kissé elfogult.

17. szállásunk rendezék. Salya bimbasi távoza.⁸⁶ És csak a milázim 4 katonával mint sauvegarde marada.⁸⁷ Sandisson délben látogata. Nekem mondá, hogy az orosz konzulné is szeretne jönni. Délután elmentünk a fürdők felé; melyek nyugotnak, közel hozzánk fekszenek. Én a Jeni hamamba, az újba mentem.⁸⁸ Nóm egy kicsibe. Fent van a régi, vagyis Kara Mustafa erősebb.⁸⁹ Nagyszerű épületek, nagy források, igen hasznosak. Világhírűek régibb időben. Közel falu szinte termekkel. Ott Murad Császár Moseája.⁹⁰

18-án délben Crepin konzul nálam. Beszéli, hogy ő már 35 éve itt. Jöve, midőn még veszélyes vala európai öltönyben menni. Minő változás. Alig 60-70 ember ez 120-150 000 lakosnyi nagy kereskedő városban tart rendet. És mint Kutahiában is ritka a lopás, gyilkolás. Mi ehhez Európa civilizációja, a sok tiszt, ór, adó, börtön, törvény, fegyenc-, bolond-, szegényház mellett. Koldus nem sok; legalább nem szemtelen! Délután Juliskával városba indultunk, de esőzni kezdte. Igen boldogul elégedve érezzük magunkat. Feledve múltat, keserűséget. Bízva, hogy Isten Juliskám szerencsésen kisegítendi ez bajból is.

19. Décsi nevű görög-serb, ki Pancsován hozzám szökve, mint egyik gallopin⁹¹ szolgált alattam; már akkor is mindig szemügy alatt, mert mindig óvakodik; de ott bátran viselé magát s hűn is: török honba kísért és egy darabig tolmácsom. Most újra idejöve igen gyanús. Ő Aleppóba is ment ép Bem halála előtt. Hírlík, hogy Mayerhofen⁹² Belgrádból küldé hozzám már Pancsován. Egy aranyat adtam segítségül; de többet nem fogadám. Legényem, János jelenté, hogy elment.

20. Sandissonnal valánk nőmmel és Imával. Regvelire. Igen jól tölténk fél napot. Sakkoztam is az öreggel.

21. Egy félbolond Várady⁹³ emigráns is faggat látogatásával. Már lassanként jönnek a kémek, gignonok. Semper habebitis pauperes vobis cum.⁹⁴

22. Háziasszonyunk, egy görög nő, leányának vőlegénye érkeze. Jött vele egy stambuli gazdag kereskedő is, mint mondja, fürdőbe; ő nőmmel Pestről Stambulig utaza! Kissé furcsa! Ezentúl egy előkelő stambuli kavasz⁹⁵ – polizia agens – császári missióval. Mi nem tudhatjuk.

23. Egy kelés támadt jobb állelemen, sokat szenvedek. Nóm erősen tartja magát.

24. 25. Folytonos szenvedés, de azért sétálni is valék: magam, kíséret nélkül.

24. Még az amerikai konzult, ki előbb osztrák is volt, látogatám. Hidegen fogada. Badeni születésű.

25. Délután küld és Sandisson fíját izenve, hogy Canning⁹⁶ köszöntése mellett tudatja, miként utazásokra minden segítséget ajánl. Juliska levelet kapott Liditől, anyától. Lidi Laciba szerelmes, ki

⁸⁴ Komolyan.

⁸⁵ Mudanya.

⁸⁶ Binbaşı: őrnagy.

⁸⁷ Mülazim: hadnagy; sauvegarde: védcsapat.

⁸⁸ Yeni hamam: 'új fürdő', itt valószínűleg a Yeni kaplıca fürdőről van szó, amely 1552-ben épült fel.

⁸⁹ Ez talán az Eski kaplıca, amelynek helyén a feltételezések szerint már a bizánciak idején is fürdő állt.

⁹⁰ Az I. Murad által alapított Murad (Hüdavendigâr)-dzsámíróról van szó.

⁹¹ Nyargonc, futár.

⁹² Ferdinand Mayerhofer von Grünbühl (1799–1869) 1848-ban ezredes. 1848–49. fordulóján a délvidéki szerb csapatok parancsnoka, 1849-ben vezérőrnaggyá léptették elő. Belgrádi konzul.

⁹³ Várady József (1826–1854) a szabadságharcban a huszároknál szolgált. 1854-ben a Makk-féle összeesküvés kapcsán Erdélyben elfogták és felakasztották.

⁹⁴ Szegények mindig lesznek veletek (Mt. 26,11.).

⁹⁵ Kavasz: rendőr.

szerinte hozzám formít.⁹⁷ Kéri egyezésem. Halász is írt Párizsból egy desperat⁹⁸ levelet. Az öreg legény unja magát. Még mit sem tudnak sorsunkról. Francia kormány szinte ellenségesen viselé magát.

26. Sandissonné maga látogató nőm. Ismételve contestatióit⁹⁹ Canningnek. Ég tudja, mit akar a diplomácia. Igen óvatosak! Alig tudok a homályban tapogatni. A török hallgat.

Az angolok mindig kérdik mikor és hova megyek, Angliát dicsérik; de azért nyíltan a kormány tagjai nem hívnak; annál többet a privát utazók. Kossuthot, hogy a kormány nem akará szívesen Angliába, minden szóból észrevehető. De azért még is érezhető ellenséges indulatja Britannianak Ausztria irányában és ez, hogy a Magyarokat még valami – talán 1852-i – eseményekre kötelezve akarják tartani. Baththyányit sajnálják, miért ment Párizsba s nem Londonba; nejt szinte kárhoztatják; kiről tudják, hogy Ausztriával némi tranzakcióban áll. Egyébként bizonyos, hogy Canning az ó angol diplomácia egyik Coryphaeus a régi osztrák barát, nem akar, vagy nem tud egészben bécsi barátaival szakadni; s így Palmerstonnak¹⁰⁰ írántunk – már is félszeg politikáját még nyesettebben alkalmazza.

Crepin küldi a Stambulból érkezett lapokat. Kölni, Siècle¹⁰¹ és Pesti Napló. Fialat Orbán¹⁰² küldé.

27. múlt éjt sokat szenvedék; de ma már enyhülés. Délután Sváb amerikai konzul két Sveici fiával jöve látogatni. Igen szíves, tiszteletteljes. Egész más, mint előbb. Pár órát kellemesen tölték. Hoza Miklóstól levelet Smyrnoi öbölből. Miklós tudósít, hogy nem szabad partra szállaniok. 50 nap utazandnak. Spécianál¹⁰³ talán 10 napot töltendnek, de valóban transzportáltatnak. Egyébként nagy becsüléssel. Kossuthal – ki íránta előző jó lábbon. Kossuth látja, hogy becsülése van, de távol, hogy hivatalos tisztelgessel ajándékoztatná az amerikaiaktól. Ő ezt erősen várta. Most tehát látja, minő hiú volt cselekvése eddig kormányzóskodásával. Házi asszonyunk vendégei íránt minden gyanú megszűnt. Ők fürdőt használnak.

28. Szombat. Kelésem múlik. Juliska baj nélkül. Semmi új!

29. Sváb, nejével és a Sveici kereskedővel jöve délután. Egész délután itt. Allgemeinet¹⁰⁴ hoztak. Kossuthot ők is gyengének, Klappát Görgey áruló társának állíták. Már harag nélkül tudok s higgadtan múltról szólni.

Allgemeinet hoztak. Ebből a Párizsban történt elfogatásokat olvasám. Tartok, hogy Thaly¹⁰⁵ is köztiük. Eleget óvám őket. Ki idegen országban keres menedéket: ne avatkozzon annak ügyeibe; ki hazát veszte, ne akarjon világot rendezni. Halászt is féltém, hogy belevitték; de talán megemlékeze tanaimra. Idegen mint cseppvíz, mit tud használni ily mozgalomnak előidézésére; és minő sokat magát kockáztatja, s ügynek is árt sikertelenséggel; holott, ha bár nélküle is győz a kedvező párt, ezt neki rossz néven nem veheti; és az ügyet még is pártolandja.

Crepin felfordult, kezit kitéré.

Október 10-én, Csütörtökön

Juliska sok aggodalom közt, de baj nélkül vala eddig. Sok látogatása Sandisson és Svábné részéről a múlt napokban. Sandisson egyszer nálam ebédelt. Mindég sürgetik Angliába telepedésem. Politika silány. Párizsból semmi bővebb értesülésem. Féltém Thalyt és Halászt. Irma és Móricka

⁹⁶ Stratford Canning (de Redcliffe) (1786–1880) törökországi angol nagykövet 1824–29 és 1841–58 között.

⁹⁷ Lidi: Sárközy Lúdia (1834–1882), Perczel Mór feleségének testvére. Laci: Perczel László (1827–1897), Mór testvére. Kettejük házasságát 1852. jún. 8-án kötötték meg.

⁹⁸ Kétségbeesett.

⁹⁹ Tanúsítását.

¹⁰⁰ Palmerston. Henry John Temple, Viscount (1874–1865), angol liberális politikus, külügyminiszter, majd miniszterelnök.

¹⁰¹ A liberális Kölnische Zeitungról és a konzervatív Le Siècle-ről van szó.

¹⁰² Orbán Balázs (1830–1890) író, néprajzi gyűjtő; a szabadságharc alatt és után családi ügyek miatt Konsztantinápolyban élt.

¹⁰³ La Spezia olasz kikötőváros.

¹⁰⁴ Augsburger Allgemeine Zeitung.

¹⁰⁵ Thaly Zsigmond (1814–1886) nemzetőrszázados, 1849 elejétől a komáromi várban található. Február 21-től honvéd mérnökari százados, március 7-től őrnagy, április 23-tól alezredes, Komárom várerődítési igazgatója.

igen erős hurutban szenvednek már két hete. Drága leánykám szinte félelmet okoz. Ritka éj alhatok jól, három kincsemet ápolom. Ők örömeim, oly kedvesek mind. Isten tartsa meg őket. Tegnap kapék egy itt munkás asztalos magyar által öreg Csehtől, Kossuth tolmácsától levelet, ki Smyrnaig kíséré a kutahiakat. Hurrákkal fogadtattak; de az amerikai hajó kapitány szigorú és 50 napig tart utuk, kiszállhatás tiltva. Írja az öreg, hogy Isten segítse Hazát, hogy mentsem; most már sokan óhajtnák; csak késő ne légyen.

Miklós is írt a Smyrnai öbölből. Az első levele Dardanellákból úgy látszik elvesze, vagy Suliman vagy Homes útján. Kossuth látva, hogy vége fejedelemségének és szívességet, becslést igen, de nem méltóságos igazságot mutatnak iránta, megadta magát; mindég keresi Miklós társaságát. Ő is írja, hogy 50 napig menendnek és Specián 10 napot időzve, máshol ki nem szállandnak.

Egy angol, volt kapitány van itt, ki orosz honból jöve, utas; akarna látogatni; úgy Jordán lengyel tiszt is; de lehetlen volt eddig fogadnom.

Tegnap múlt a harmadik Kurban Bairam,¹⁰⁶ melyet itt tölték Törökönban. Ez 3 nap szok tartani. Birkákat ölnek a vagyonosok, és kiosztják a szegényeknek. Az örmények szüretelnek és egész éjt hordják a csöngettyűs tevék a puttonyokat. Szép időnk folyvást.

Olvasom lapokból, hogy Bécsben a híres humoristát, Saphirt¹⁰⁷ is befogták. Ép e napokban volt leánytestvére, az itteni orvos neje nálam.

Ifjú Orbán Stambulból tudósít, hogy az osztrák több Honfutó főnökre is, közül rám s Miklósrá halálos ítéletet mondata, hirdete és in effigie¹⁰⁸ végre is hajtata. Majd, majd, majd!

Nóm, drága Cicám betegülni kezd. Gyermekeim erős hurutban. Sandissonné jó és itt hál.

12-én szombaton. Tegnap már reggel kezdtek a fájdalmak. A vajúdás este megindult. Még estve Sandisson maga nálam, puncsot ittunk és sakkoztunk. Hagyám politesseből¹⁰⁹ is nyerni. De aggodalmam is nagy. Ma reggel erős vajúdás. Éjt nem aludtunk. 9 órakor nagy fájdalmak. Nem akart menni. Én jobb, Sandissoné bal oldalon tartá. Bába szemközt lábainál térdelé. Kimondhatlan izgatott félelmes feszültségben. Óriási szenvedései még márványt is megríkáttak volna. Bába végre tanácsolja, hogy térdeljen fel, s hajoljon ölembe. Ezt én hamar elfogadva, csakugyan vállamra kulcsolva kezeit és ölembe fejét, térdelve roppant erőlködés közt meg és egy kis ép, erős fiat szült. És miután az utóméhet is mindjárt elvevé a bába és hasát nyomva a vért szinte kipréslé, igen-igen elgyengült kis nőm, folyton ájuldoza. Egy orvos, Spadaro nevű, ki már gyermekeim miatt is hívaték, igen ügyesen viselé magát. És hamar javulni kezdte. Gondolhatni, mennyi bajom. Kisdedeim folyton anyjuk után, Irma, hozzám Móricka be akartak törni. Nagy hurutolásokra¹¹⁰ ki kelle futosnom. Sandissonné, Longwortné tetemesen segítettek. Igen sokat köszönök nekik.

13-a. Javulás közt, szerencsésen múlik. Mindig azt hívém, hogy leánya lesz és már előre Juliskának kereszteltem; de kis Móci szerint nem lön Juliska, hanem csak egy kis Tilinkó. Ázsiái, Anadolu¹¹¹ török fiúcska. Basa folyton tudakol.

Sandissonné kérdezi, sőt ajánlja, nem lenne-e kedvünk telet Máltán tölteni, mi középen fekszik amúgy is mindenhova, még Olaszhoz is. Én ezt elfogadám, mert 3 gyermekkel, egy terhes nőcsléddel 20 napig tengeren lenne [csak] kissé veszélyes. Holnapután fogok szólni Basával. Csodálkoztak, hogy én mennyire házias vagyok. Mondják, hogy az öreg Dembinsky¹¹² ezt már nekik beszéle, de nem hitték. Ők nem tudják, hogy mi a tevékeny, mi az igaz érző férjfi; és azt sem, hogy „plus au aproche des grandes hommes, plus au trauve qu'ils sont des hommes.”¹¹³

13. éjjet már magunk tölténk; én kis nőmet és 3 gyermekem ápolám. Még is találék pár percet aludhatni. Juliskám keveset aludt. Sok vért veszített. De regvel javult és a kisfiút szoptatja. Mi, no-

¹⁰⁶ Kurban bayram: török vallási ünnep.

¹⁰⁷ Saphir, Moritz Gottlieb (1795–1858), magyarországi születésű osztrák újságíró és humorista.

¹⁰⁸ Jelképesen. Az aktus dátuma: 1851. szeptember 22.

¹⁰⁹ Udvariasságból.

¹¹⁰ Köhögésükre.

¹¹¹ Anatóliai.

¹¹² Dembiński, Henryk (1791–1864) honvéd altábornagy.

¹¹³ Minél közelebb kerülünk a nagy emberekhez, annál inkább észre vesszük, hogy emberek. Kiemelés Perczeltől.

ha nehezen kezdődik, de mégis megy. Hála Isten. Mert ez második szirt vala, mit el kelle szerencsésen kerülni. Minő kedves Juliskám, midőn mellén a csecsemő. Most ő is és a fiúcska is aluszna; tehát beíram e sorokat; és leveleket írok Kömlödre, Bonyhádra, Amerikába s Párizsba.

Gyermekim naponként imádkoznak velem, köszönetet mondva Istennek, hogy annyi vészből, fogságból kiszabadítá; hogy kis angyali nőm, szerelmes anyjuk ily szerencsésen átesse szülésén, és családunk egy kis fiúval ajándékozá. Kérve őt, hogy teljesítse utolsó forró kérelmünk és engedje Hazánk megmentve, miéinket ölelhetni és ott nyugalmat lenni.

15-én. Basánál voltam, tudatva, hogy 20-25 nap múlva szándékom távozni. Igen szíves. Nőm javul, a kicsi erősödik; Móricka s Irma gyógyulnak. Estve még Sandisson késő jöve. Ajánlva szolgálait. Nem tudom, mi sietteté. Talán a posta, mi ma gözösön érkeze Gemlükön át.

16-án. Crépin szép üdvözlő levelet írt. Tudatja velem, hogy Szárim Pasa a kormányzó Stambulba van vissza híva. Mi lehet e rögtöni változás oka s eredménye: alig gyaníthatom. Semmi más újat nem kapok.

22. Semmi új, sem levél. Nőm egy nap kis hideglelést szenvedé, de javul már. Amerikai konzul volt nálam ajánlva, hogy elutazásom iránt ő is ír követséghez. Úgy látszik, akarják, hogy habár lassan, mégis Amerikába jöjjenek. Szarim Pasa utazott el álgydörgés közt nagy ceremóniával Stambulba.

Október 28-án. Nőm legelőször ment ki fürdőbe. Sandissonokkal; Csekirge fürdőbe¹¹⁴ egy fertályi falu Brussához. Az orosz konzulné, Falkeisenné szándékosan kiment vele találkozni.

Mind nőm, mind a gyermek beteg lett.

November 13-a. A múlt napokban egy nap Sandissonéknál, másnap Sváb amerikai konzulnál valánk ebédre. Mindég látogatnak. Batthyányi Kázmérnak Athén előtt horgonyzó francia gözösről még szeptember közepén írt levelét csak e napokban vevém: hol írja, hogy Canningtól értesüle, miként csakugyan az ő közbenlépése eszközlé itt maradásom és tanácsolja, hogy írnék neki, mert késznek jelenté könnyíteni utazásom. Mit én azonban nem tevék: hisz első levelemre sem válaszolt. Én írék választ, B[atthyány]-nak, de nem küldém el. E levél iratim közt marad. Kifejezi érteim Kossuth-mánia felett. Hazaszeretet kényszeríti csillapítani magány keserűségem.

Magyar lapokból olvasom osztrák újabb dühöngéseit, én, Miklós és más emigránsok pellengrére ítéltetését: Nyáry¹¹⁵ és sok mások elzáratását. Csak rajta! Majd eljön a fizetés. Én kamatokkal rovom le tartozásom. Sera venit pedibus poena dei gravibus.¹¹⁶ Ismét kegyetlenséggel vádolnak. És nincs Magyar, ki illőn leírna táborozásim, e fontos közügyet tisztára hozni. Részint, hogy népszerűségem, hírem rontsák, részint mert a vad szerb és rácok dühöngéseit rovatlan akarják politikából hagyni, engem védtelen hagynak. Így tettek Görgey és közöttem is. Megnyerték az ostoba eljárás jutalmát.

A Revues de deux mondesban pedig egy osztrák őrnagy Pimoda-nak.¹¹⁷ ki foglyom volt Péterváradon és Jellasich tábornok tiszteje, leírja miként verém és semmisítém meg a szerb-rác-osztrák hadat Bács-Bánátban s hogy különösen Todorovics¹¹⁸ cs. tábornok, ki a bánati hadat parancsolá a Nugent¹¹⁹ akkori fővezérsege alatt 15 000 emberből cs. hadból, mit Szeged alá verete alig 4500 embert mente meg. A török szerbek pedig 15 000 teszik holtakban vesztességüket. Pedig propria oris confessio plus valet quam centum testium revelatio.¹²⁰

Miklóstól legkisebb tudósításom. Halász írt kétszer is. Úgy Thaly egy panaszos levelet Halász ügyetlenségei iránt. Halász csak egynéhány fontos adatot életemből foglaló iromány átküldésével bízott meg általam és ezt is rosszul végzé. De hát ki a hű?

¹¹⁴ Çekirge.

¹¹⁵ Nyáry Pál (1805–1871) országgyűlési képviselő, az OHB tagja, A szabadságharc bukása után 10 évi várfogságra ítélték, 1856-ban szabadult.

¹¹⁶ Az Isten malmai lassan örölnek.

¹¹⁷ Georges Pimodan (1822–1860), fogoly osztrák tiszt, akit halálra ítélték, mivel hadifogolyként a péterváradai főfoglálással összejártszva, az ott őrzött cs. kir. hadifoglyok kiszabadításával a cs. kir. csapatok kezére akarta juttatni az erődöt.

¹¹⁸ Kuzman Todorovic osztrák vezérőrnagy.

¹¹⁹ Laval Nugent von Westenrath [angolul: Westmeath] (1777–1862) cs. kir. tábornagy.

¹²⁰ A saját szóbeli vallomástétel többet ér, mint száz tanú állítása.

Folyó hó 11-én a hold kissé elsötétült. A törökök ősi balítéletük szerint azt híve, hogy egy sárkány akarja elnyelni, egész éjjel lövöldöztek. Az imások, műezzinék a minareteken folyton énekeltek.

Az új Pasa mégsem érkezik. Halogatódik jövetele. És mi sem tudjuk, mit akarnak! A tél nyakunkon.

Ugyan 11-én kaptam Dobokaytól Constantinápolyból levelet, melyben tudósít, hogy Suliman kérdezősköde rólam és ajánlá, ha írnek neki, hogy egész itt maradásomra kifizeti illetőségem.

Frank¹²¹ nevű császár huszár volt, volt kapitány, ki móri csatában sebet kapva elfogták s most festész Stambulban, írt: hogy él s el akar jönni.

A tél nyakamon, lakást keresek. Juliska kapott Liditől s anyjától is leveleket. Hála az ég, nincs bajuk. Irmám és Mórlickám is már egészségesek. Egész nap éjt gyermekeinkkel foglalkozva: sok álomtalanságot kell kiállanunk. Idóm alig van, cseléd hiában, írni vagy politizálni.

Ma éjjel egy kis csecsemőt találtak házunk előtt meztelen. Egy szegény szomszéd fogadá fel. Juliska kora reggel meglátogató, pénzt, ruhát ajándékoza.

November 17-én A város másik részén fekvő új szállásba hurcolkodék. Egész len az Olymp tövében. Angol, francia, amerikai konzulok közébe. Katonák mind velem új lakba is. Volt házigazdáném igen szomorú lón. Görög, rettenetes tolvajok; mindent, mit láttak, elloptak szemtelenül és még haragudtak, ha kérdőre vonám. Most legalább magányosan lakunk. Első éj rettenetes szélvész. Ház ropogott, földindulás is volt. Igen aggódtunk s nem aludtunk tüztől félve.

18-án. Kimentem Csarsira – piacra – és egy kis fekete kutya jobb combom megharapta. Veszelyes helyzetünkben nem botránkoztató, ha írom, miként nagy aggodalmam veszetzégtől. Mert hisz Ausztriának annyi szerencséje: ellenei mindig elpusztultak. Rákóczi Ferenc pénzeire vert pro libertate első betűiről is írák „peribitis rebelles omnes laqueo igne bello, et reliqui tandem Austriae tributarii eritis.”¹²² Bizony rettenetes vagy inkább szörnyű neveltséges lenne, ha azért, mert mindent legtöbbet, leghűbben, legvitézből és okosbúl, tiszta szándékkal elköveték Hazám javára, mentésére, sok millió polgártársam boldogítására, gyermekkoromtól folyton következetesen vért izadva, üldözést szenvedve, éltet, szabadságot áldozva, és most jutalmul a sors ily iszonyú véget adna. Míg az, „Kossuth”, ki ez ügyben annyi bünt követe el ellenem s Hazája iránt, Angliában, Európában, Amerikában hozsannával fogadtatnék. Ezt hinni sem szabad. Lehetlen, hogy annyi vész, golyó azért került ki, hogy ily nyomorú halál érjen utó. Félre tehát az aggodalommal. Hisz én az Isteni Sors igazságában hittem és éltem. Én nem akarhatok rá blaszfémiát¹²³ mondani.

Amerikai konzul angol grammatikát és sajtót s szép levélkét küldö.

Sandissontól szinte, melyben tudósít, hogy hírlík, miként osztrák törökkel ki akar kötni. Sandisson sokat remél Kossuth jelenésétől Angliában, nem Kossuth miatt éppen, hanem mert véli, Anglia diszponálva légyen magyar részére. És ismét magyarázza, hogy itt tartanak. De azért a török még nem is fizet, csak öröztet! Így hát, óh Ég, mindég nekem kell áldoznom, szenvednem a Honért, mely jutalmul gyaláz és munka után eltaszít.

Sandisson estve még nálam.

19-én. Az új Pasánál, ki 17-én érkeze, valék. Egy öreg, 60 éves, tisztos képű ősz. Előbb syriai Pasa volt. Kellemesen mulaték vele törökül. De öneki sincs rendelete irántam. Ez ismét aggasztó! Sandisson küldi Presse-t. Kossuth 23-dik októberben ért Southamptonba. Fényes fogadtatása. És mégis csak 15 nap maradna. Kis ellen izgatási eredmény is érezhető. Jeles a Presse egy okoskodása Kossuthról. Midőn szemére hánya az osztráknak, a toryknak, Auszturátáknak, mit bántják Kossuthot, kinek ha van hibája, hogy a kedvező alkalmat elsurrantá csupa hűségéből és lojalitásból a dinasztia iránt a Haza elleneit őket előlni, semmisíteni. Holott erre szerinte 20szor is volt módja és a demokraták erre izgaták is.

Úgy így, édeseim, én is ezt mondom csak. Azon különbséggel, hogy én ebből reá bünt, átkot vonok, míg ti, míg ők, a vakok és szamarak dicsőségét. Kinek jobb a logikája, az ítélete? De várjunk!

¹²¹ Frank Károly (1824–?) 1848 októberében lépett be a honvédseregbe. december 5-től főhadnagy, a móri ütközetben megsebesült, fogságba esett, de Buda visszavételekor kiszabadul. Május 25-től főszázados.

¹²² Ha ti, lázadók, mindnyájan elpusztultok is kötél által, tűzben vagy háborúban, akik mégis megmaradtok Ausztria adófizetői lesztek.

¹²³ Istenkáromlást.

Finis coronat opus.¹²⁴

December 21-én. Egyszerű éltünk addig meglehetősen boldogul folyt le. Konzulok folyton barátságosak. Sandisson igen diplomacice hol Kossuthot és az irántai Angol mániát védi, hol ismét ellene kel, és minden reményt Angol intervenció iránt elrabol.

Miklóstól a Gibraltári öbölből vévék levelet. Ez második, többi elvesze. Halász és Thaly is írt. Ők veszekszenek. Első hibás ügyetlen; másik úgy látszik K[ossuth] csillagához akar szegődni és engem elhagyni. Mindenik illő választ nyert. Batthyányinak is elküldém még másik szállásomban K[ossuth] mániát tárgyaló levelem.

Longvodt, ki a magyar háború vége felé Guyon mellett szolgált, Sandisson veje is megérkeze Angliából. Ő is K[ossuth] mellett; reményt nyújt, hogy Honunknak hasznára válhatik ez őrjöngés. Én vele mint Sandissonnal is vetélkedék ez iránt: kik noha előhordott okaim igazságát látják, elismerik: még is K[ossuth] mellé nyilatkoznak. Egyébként mindkettő igen diplomata, óvatos és mihelyt szavuknál akarom fogni angol intervenció iránt, fordítják a köpönyt. Úgy látszik, csak füst, legfőbb lobbanó láng. Multum clamoris parum lanæ.¹²⁵ És én ismét igaz Prófétá! Miklós levele is erősíti ezt!

G[gróf]. B[atthyányi]-nak – H[alász]-nak – T[haly]-nak íram: hogy átaljában nem hihetem, hogy Isten, az igazságos természet törvénye engedje, hogy oly bűnös mint K[ossuth] – egy nemzet öljöje, annyi szerencsétlenség okozója, azon legfőbb és örökös jutalmat nyerje, hogy a hiúságból, kaján-ságból, gyávaságból elcjtett nemzet megváltója légyen; és hogy a további is minden tapasztalás, lakolás dacára aranyborjút, hamis Istent imádó és evvel igaz Prófétáját folyton bántó nép: ily bűnös ostoba hitben, ragaszkodásban még üdvöt lelhessen.

Mondám, íram: hogy K[ossuth] kötelessége visszavonulni; legfőbb ha népszerűségét annak eszközévé, támaszává kölcsönzi, ki Isten által hivatva van a népet felvilágítani, megmenteni.

Hogy óvakodjon Angliába menni; és siessen Amerikába.

Nevetség, hogy idegen akar törvényt szabni; világügyekbe avatkozni: kinek annyi gyengéje, hibája. És íme már eddig is mi lőn. Angliában egy egész párt K[ossuth] személyében a magyar ügy ellen. K[ossuth] ismét ép úgy mint Magyar Honban nem más mint eszköz; orgánum. Ingatag, változékony. Hol centralista, hol municipalista. Hol demokrata, hol republikánus, hol angol tory és conservative.

Ez az egész komédia, ha közvetlen háborúra nem vezet, inkább árt, hogysesem használ ügyünknek. Egyébként minden érdemnek, dicsőségnek egyedül K[ossuth] személyére ruháztatásával és azon szemtelenség által, mellyel K[ossuth] ezt elfogadá: előre jóslám, hogy majdnem minden férjfiásb magyar és érdemes hazafi halálosan lesz sértve. És ez egy nagy szakadás forrása.

Es íme, ma veszek Szemerétől Párizsból, úgy Zerfytól, és Halásztól leveleket, melyekben mind ez igazolva. Szemere felszólít, hogy vele szövetkezzek K[ossuth] ellen; ki ellen ő kilép, felboszszankodván azon, hogy K[ossuth] kijelenté a magyaroknak, miként ő most is kormányzó; diktátori hatalmat akar gyakorolni és még hadvezér is lenni. És mindenkit, ki ellene, letiporni. Írják: hogy G[gróf]. B[atthyányi] K[ázmér], Mészáros, Teleky László,¹²⁶ Almásy Pál,¹²⁷ ő vele egy értelemben és csak engem várnak. Halász is írja, hogy fordul Angliában K[ossuth] elmentével a dolgok állása; és jóslatot kezd teljesülni. Zerfy éppen vérmes.

Ugyan most veszek Stambulból tudósítást, hogy telegráfi Triesztbe ért és onnét jött hír szerint Napóleon Lajos szétkergeté a kamarákat és magát 10 évre Elnöknek proklamála.¹²⁸ Ez lenne méltó következése azon aljas, otromba, gaz viseletnek, mellyel magát francia honban minden párt mondható, minden politikai notabilitas lehetlenné és hitelvesztetté tevé!

¹²⁴ A befejezés koronázza meg a művet./Minden jó, ha a vége jó.

¹²⁵ Sok kiabálás, kevés gypajú.

¹²⁶ Teleki László (1811–1861) 1848–49-ben a magyar kormány párizsi követe, majd emigráns politikus.

¹²⁷ Almásy Pál (1818–1882) 1848-ban a képviselőház alelnöke, 1848 végén Heves vármegye kormánybiztosa, 1849-ben Debrecenben a képviselőház elnöke. A szabadságharc bukása után egy ideig Genfben, Brüsszelben és Párizsban tartózkodott, majd kegyelmet nyerve hazatért.

¹²⁸ Louis Bonaparte 1851. december 2-i államcsínyéről van szó. Egyébként pont Perczel naplóbejegyzésének napján, december 21-én zajlott az a népszavazás Franciaországban, amelynek következtében új alkotmány lépett életbe.

Elmehetésem iránt, úgy illetékem kifizetésére nézve semmi válasz a török kormánytól.

December 22. Voltam az új Pasánál Scherif Pasánál:¹²⁹ értesíte, hogy a külügyminiszter Ali pasától¹³⁰ van ugyan rendelete, de még a pénzügyminisztertől nem és így mit sem tehet. Kissé hevesben, de mégis még ki nem törve végkép szorgalmazám igazaimat.

Szóval újra fogoly vagyok és pedig fizetés nélkül: környezve számos kémtől, veszélytől. És pedig talán nem csak osztrák, de talán már török, sőt angolok foglya is, Kossuth és a lengyelek intrikáinak ideiglenes áldozata is. De hagyám. Béketűrés. Az Úr velem, és elleneim végre ledőlendnek. És örök gyalázat érendi őket.

Egy dérek angol, vagyis írlandi Blackon van itt; sokszor jó hozzám. Angolokat bolondoknak nevezi.

Érdekes az Augsburgi Allgemeine Zeitung 1851. november 24. no. 328. egy cikke Palmerston ellen, hol a kék könyv¹³¹ adta oklevelekből kimutatja Palmerston gaz eljárását a magyar ügyben; hogy az orosz intervenció ellen még szót sem emelt; hogy a magyarok szövetzekési kísérleteire adott gúnyos elutasításait még Ausztriának kedvezésből másolatban mindég el is küldé. Hát még az 1849. ápril hóban mondott beszéde, melyben nyíltan Ausztria fenntartását igényli.

Ép oly érdekes a Presse 1851. október 26-i száma, melyben Kossuth védelmére a Times és mások támadására ily perfid – bár igaz – okoskodások állanak „*Jusqu'au dernière moment et trop longtemps au dire méme de ses amis, il s'est montré fidèle aux principes de la monarchie constitutionnelle*” aztán „*ce fut alors que Kossuth cria aux armes; et qu'il brisa tous les liens de cette fidélité poussée jusqu'à duperie, puisque vingt fois il lui avait sacrifié le succès immanquable de la révolution.*” És végre „*S'il se fut prononcé plus tôt et que les Hongrois triomphaus eussent marché sur Vienne, ils doubleraient l'élan révolutionnaire de l'Allemagne et rendaient probablement impossible l'entrée en Campagne de la Russie en 1849. Mais Kossuth ne voulant alors conquérir que les droits de la Hongrie et ne pensant pas à révolutionner l'Europe, retint l'armée victorieuse, grande faute que les démocrates peuvent lui reprocher, mais qui devrait lui valoir au moins quelques égards de la part de ceux qu'il a peut être sauvée à cette époque.*”¹³²

És ez a nagy érdekes Proféta! Kit ily oldalról kell és lehet védelmezni. Szegény, nyomorult emberiség. És ti, okos, hideg, számító angolok: minő bolond, aljas szerepet játszottatok! Minő kárt, szégyent ütöttetek az általatok is legyilkolni segített magyar tetemein épp akkor, midőn annak ügyét felkarolni látszottok.

Mi sem ártott a magyar ügynek még a 200 000 orosz sem annyit, mint az osztrák gúny „Kossuth katona, Kossuth pénz, Kossuths noten, Kossuths hunde.”¹³³ Az angolok ugyan így kezdik ügyünk melletti felszólamlásuk!

Január 10.¹³⁴ 1852. Az új évbe betértünk. Ez év éltem periódusainak eddigi törvénye szerint az emelés, a szerencse éve. Meglátjuk, reméljük bételik e illőn éltem pályája és a fokenkénti fejlődés az azt mindég előzött esésnek ismét megfelelő! A Karácsont Sandissonéknél töltünk: Az új év nap-

¹²⁹ Mehmed Şerif Paşa (?–1864) 1851 októberétől 1852 áprilisáig Bursa tartomány (Hüdävendigâr) kormányzója.

¹³⁰ Mehmed Emin Âli Paşa (1815–1871) török államférfi, többször volt nagyvezír és külügyminiszter. Az utóbbi tisztséget ekkoriban 1848 augusztusától 1852 augusztusáig viselte.

¹³¹ Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–1849., London, 1850.; Az ún. „Blue Book”-okra nézve lásd *Temperley, Harold – Penson, Lilliam M.: A Century of Diplomatic Blue Books, 1814–1914.* London, 1966.²

¹³² „Még a barátai szerint is túl sokáig, az utolsó pillanatig hűnek mutatkozott az alkotmányos monarchia elveihez...” „Ez akkor volt/történt, amikor Kossuth hadba szólított és amikor eltépte eme öncsalásig folytatott hűség minden kötelekét, mivel hűsszor feláldozta neki (értsd: a hűségnek) a forradalom elkerülhetetlen sikerét.” „Ha ezt korábban kijelenti/nyilvánosságra hozza, akkor (?) a győztes magyarok Bécsig menetelhettek volna, megkettőzhatték volna Németország forradalmi lendületét és feltehetőleg lehetetlenné tették volna, hogy Oroszország belépjen a háborúba 1849-ben. De Kossuth, aki akkor még csak Magyarország jogait akarta kivívni, és nem gondolt Európa forradalmasítására, visszatartotta a győztes hadsereget. Ez nagy hiba volt, amit a szemére vethetnek a demokraták, de amely megérdemelne legalább néhány [együttérző] pillantást azok részéről, akiket megmentett ebben az időben.”

¹³³ Kossuth bankók, Kossuth kutyák.

¹³⁴ Valószínűleg tollhiba, s a helyes dátum január 1.

ját nálam. Blackhall és Edgward Angolok, Szeriadi¹³⁵ oláh internált és egy lengyel orvos is nálam voltak estvén át. Ezek igen mívelt ifjak!

A kiábrándulás jő mindenhonnet. Az oláh, horvát bánja, átkozza múlt bűnceit, elcsábíthatását; a lengyel ismét barát kíván lenni emigráció kezdetbeni mostoha viseletről lemondani készülő. Az angolok feledik az Amerikába indult K[ossuth] s szinte szégyellik a mániát. Bételt jóslatom egy jottáig. Spectator erősen ellene kél. Hát még a lapok azon szemtelenség ellen, hogy magát most is kormányzónak vallja. Franciaországban Napóleon diadalmas. Angol, német gyalázza tetté, s még is diadalát kívánja! Furcsa. Az angol ormány úgy látszik, ismét közeledik Ausztriához: a Királyné ajándékot küld a kegyetlenek, népei által vádolt Császárnak! Szép ez ám moralitás konzekvencia: *corvus corvo non eruit oculos*.¹³⁶ Jaj néktek népek, kik hízelegtek a hatalmasoknak, azoktól vártok üdvöt; ők csak utilizálnak egy bizonyos határig. Palmerston csak ártalmatlanná akará tenni a magyar ügyöt.

De úgy kell lenni, hogy az írás betelhessék. Mindennek rontva, gyalázva, becstelenítve, haragvásban, zavarban, elv s hitel nélkül: hogy keletről az Úr küldöttje bétölthesse missióját. Ha angol, francia okos, becsületes, nincs más megváltónak szüksége, szerepe!

Január 2. Sváb és Krepin voltak nálam. Igen szívesek. Utóbbinak egy fiatal sógora e napokban agyon lövé magát. Vigasztalám, hogy régi időkben az öngyilkolás erény. És most sem ostobaság! Ki nem leli itt nyugtát, okos vitéz, ha kitér ez életből. Jót, hasznot tesz polgártársainak, a közönségnek. És csak hipokrita könnyeket hullatnak többnyire az öngyilkosért. Kárhuzatos civilizáció, mely becstelenítéssel, büntetéssel akarja kényszeríteni a boldogtalant szenvedésre, és magának bajt, nyűgöt örökít!

Halásztól teli panaszos levelet kaptam szidásteli levelemre. Ő feledi, hogy fogoly vagyok, és szitokteli levelet ír Napóleonról. Baththyányi Kázmér is írt December 17-éről igen kedves, okos levelet. Írja, hogy Timesbe egy cikket küldött, kíváncsi vagyok tartalmára.

Herceg Esterházy Pálnak¹³⁷ a Timesbe küldött és majd minden lapban közölt nyilvánítás¹³⁸ a Kossuth irányában ép oly otromba mint szemtelen. Kérkedik nyíltan hazaárulásával és avval, hogy csalni akar, azaz azért vállalt miniszteriumot, hogy a hazafiakat megronthassa! Ily kurva [?] szemtelenségen a Times a nemes angol arisztokrácia fel nem ütközik. De hogy is a Kurafiak?

Szemerének még nem feleltem. De úgy látszik, hogy a francia események mint nagyvilág diluvium,¹³⁹ úgy is eltemetik a parányi magyar ügyet! Miért hát e miserabilitas.¹⁴⁰

Január 1-én Sandissonéknál Longwod és Sandisson mindkettő angol Konzul, noha az orosz konzul Falkeisen nevével is jelen volt, még is nyíltan én egészségemre és Magyarországi szabadtársára poharat emeltek. Sőt kevés vártatva maga Falkezen is felkél is nyíltan General Perczel egészségére emelt poharat. Íme orosz politika. Szegény Damiánics jut eszembe, ki az orosz Excellenciázásra adá át Aradot és felakasztották. Mi nem vagyunk, voltunk és leszünk Damiánicsok.

A Kölni Zeitungban Görgeyről írják minő nyomorút, csúf éltet él, mindenkitől megvetve. Longwod nevével, Sandisson leányával elment Stambulba, rendeltetése helyére, onnét Boszniába.

Én még mindég hír nélkül és fizetés nélkül. De csak túrók. Geduld bringt Rosen.¹⁴¹ Nem akarom feledni saját tanításom, melyet Kutáhiába utaztunkor Kossuthnak célozva kiálték tite tute tati tibi tante tyranne tulisti perge pati paticus pariet patientim palmam.¹⁴² És ő megszabadult. És én még most is itt, pedig ő folyton konspirált. Én pedig csendesen valék. Mít ér hát a klasszikusok

¹³⁵ Lásd erre: *Veress Sándor: A magyar emigratio a Keleten*. I. k. Budapest, 1879. 206. o.

¹³⁶ Holló hollónak nem vájja ki a szemét.

¹³⁷ Esterházy Pál Antal, herceg (1786–1866) diplomata, 1848. áprilisában a Baththyány-kormány tagja: a király személye körüli miniszter. Lemondása után Londonba távozott.

¹³⁸ Megjelent: *Times*, 1851. dec. 1. *Jánossy* 1940. I. 347. o.

¹³⁹ Özönvíz.

¹⁴⁰ Nyomorúság.

¹⁴¹ A türelem rózsát terem.

¹⁴² A mondat első fele egy Enniustól származó idézet: „Tatius, ó, Titus, te tirannus tetted e tetted.” A mondat második fele valószínűleg Perczel nehezen értelmezhető szójátéka: Csak tőrj tovább, a gyógyszerész türelmesen készíti a gyógyírt.

példabeszéde. Bizony nehezen szülik meg az én menekülésem. Pedig Sumlán álmodám, hogy egy orosz lány ugra hátamra, de én körmeit nyakamon át megragadva erősen tartván és utóbb nagy erőköddéssel egy tóba lökém!

Hammernek török birodalom történetével¹⁴³ foglalkozék már pár hónapja. Abban tanulám, hogy a török nyelv már pár száz éve elnyeleték az újabban fejlett oszmanlu nyelv által,¹⁴⁴ s hogy a benne elősorolt sok magyaros nép név, hely csakugyan tanúsítja, hogy a régi török és a magyar egy vidékről származtak, egyik nyugatnak, másik délnek és egy népűek.

A hegyekben most is vannak egész magyarképu pásztor vándornépek. Yürük¹⁴⁵ a nevük. Ezek nyáron hegyekben, télen lapályon legeltetik marhájukat, mely szebb fajtú a lakosokénál és hasonló a magyarhoz. Ezek a régi török faj lehetnek. Juhörök – lehet nevük eredete.

Egy Sárközy kapitányról is van szó a 16. században, ki a töröknek sok kárt tett, de végre elfogatók és kegyetlen agyonvereték.

Különös egy Osman főnök gyermekinek neve, kik közül az egyik tütüs azaz tetves, a másik tekes azaz tökökös gúnynevet kapott.¹⁴⁶

Ha időm lesz, egy rövid török históriát és grammatikát írok. Most azonban még tanulok törökül folytatólag és Sandisson fiától, Alfreddől naponként az angol kiejtést is tanulom. Úgy látszik, könnyebben tanulom ezt, mint a törököt. Holtig tanul a jó cigány. Kis gyerekeim egészségesek. Irma igen jó tanul, ír, olvas és francia, török nyelvet naponként én tanítom. Móricka sokszor engedetlen, csintalan. Alig bírok vele. Jó, rossz bánás, mindegy. Naponként ágyba pisil. Pedig igen szeretem. Majd okosb lesz. A kis tilinkó gyarapul. Bámulatosan már 4 hetében riskását kelle adunk neki és telhetetlen lenne. Igen jó, kedves, gyönyörűen nevet reám, ha lát.

Halász írja és lapokból is olvasám, hogy Patakyt Kossuth Rendsburgba¹⁴⁷ küldvén az ott elfogatók és utána vagy 200 magyar katoná. Minő lelkiismeretlen könnyelműség. Hányszor mondom, hogy a magyar nem tud, nem fog konspirálni. Sok az áruló közte. Szerencsétlen, átkozott kezdet, de hiába, nem tanulva nem hisznek! Kossuth anyját s testvéreit is befogták Pesten. Bizonyosan revansul¹⁴⁸ K[ossuth] kezdésére!

Január 15. Az amerikai konzul Schwáb meghitt Mudaniára rándulni; de a Pasa nem engedé. Ennek következtében az amerikai mint angol konzulok hivatalos felszólítást intézék, hogy miután különösen az ő követségeik eszközlése alatt maradtam itt feleségem lebetegülését bevárando és így ők szinte természetes garantjai szabadságomnak: eszközöljék elbocsáttatásom és illeteim kifizetetését.

Mindketten jogaim igazságát írásban elismerve ígérék sietős közbenjárásukat. Az angol a Nagyvezírhez intézett s neki átadott levelem kézbenjuttatását.

Egyébként egyik kedvetlen hír a másikat éri. Napóleon több mint 7 millió szavazatot nyert. És az orosz cár küldte díszjelt elfogadá; sőt, egy volt császári osztrák és később magyar tisztet – mert részt vett az elleni harcban, az osztráknak átszolgáltatót.

Továbbá, hogy nemcsak az Angol Királyné egy porcelán servist¹⁴⁹ ajándékot küldte Ferenc Józsefnek; sőt most még a magyar ügyet is csak kétszínűen pártoló Palmerston is megbukott s kiesett a miniszteriumból. Szóval a Reakció halad: és így magyarázom okát a vélem való cudar erőszakolásnak.

Kossuthot és a magyarokat Amerikában a Kongresszus hivatalosan fogadtatni rendelé, mi a szinte háború nyilvánítás osztrák ellen.

¹⁴³ *Joseph von Hammer*: Geschichte des Osmanischen Reiches. I–X., Pest, 1827–1835.

¹⁴⁴ Az oszmanli valójában a török nyelv perzsa és arab szavakkal és nyelvtani szerkezetekkel erősen átitott változata.

¹⁴⁵ A yürükek anatóliai türkmén nomád törzsek.

¹⁴⁶ *Hammer* GOR I. 13. Perczel téved a török szavak jelentését illetően.

¹⁴⁷ *Piringer* (Pataki) Mihály Mór (1823–1852) őrmester az 50. honvédszázalójában a Perczel-hadtestben, 1849 márciusától Erdélyben. Állítása szerint hadnaggyá nevezték ki. 1852-ben mint Kossuth ügynökét Rendsburg elfogták és kivégezték.

¹⁴⁸ Válaszul.

¹⁴⁹ Étkészletet.

És az angolok ellenségei Amerikának; midőn K[ossuth] elmenetelével nagy hamar feledék a magyar ügyet, most ezt ürügyül véve szinte annak ellenségeivé kezdenek válni. És így Prófeciám mindenképp teljesülésbe megy: a Kossuthot vakbuzgósággal fogadó Európa, méltó lakolásul egészen az ördög körmei közé jut. Ők megengedék vagyis segíték ölni a magyart, most maguk is szolgaságba süllyednek.

Másrészt a gonoszoknak nyújtott babér hamar elhervadva, ahelyt, hogy francia, angol honbani agitációi Kossuthnak Hazánkra hasznot húz, mint azt cleve jóslám, új ellenségeket szerze és a régi szimpátiát előlé. Ment volna mint mondám, tanácslám igényest Amerikába.

Még csak egy van hátra, az, hogy Keletről megindultassék az Úr híve, az igaz Próféta, az emberiség megváltásáért.

Január 10-én egy estvényen voltunk Blackhall angolnál, hol Serjadi és több oláh itteni internáltak jelen voltak, és igen közeledtek, egészségemre ittak. Január 11-kén nőm álmában az égen egy jelet lát: melynek emberképe s neki mondá, hogy egy év alatt győzni fogunk; de aztán szörnyű dőghalál lesz.

Január 24. még a konzulok most sem küldék el irántami leveleiket. Erővel késztetnének itt maradásra. Ez igen kellemetlen reám nézve. Úgy látszik, ők osztrák, orosz és török érdekekben a helyt, hogy szabadulásom előmozdíték, még segítnek a hálóba fenni. Rettenetes! Már idejövetelem első napjai után gyanúm támadt ugyanis előző szívességük, másrészt itt tartatásomra irányzott beszélgetéseik iránt. Nőmnek mondám de ide e könyvbe óvakodék gyanúm ily ördögi viselkedés iránt beférni. Bár csalatkoznék már valahára. Hisz szinte rettegésig teljesülnek jóslatim.

Palmerston is megbukott hát. És óh, szégyen az angol népnek, orosz, osztrák szab törvényt. És így Kossuth fellépésének Angliában hazánkra nézve nem hogy üdvös, de remény is semmisítő eredménye lön.

Batthyányi Kázmérnak a Times-ban ígatott cikke¹⁵⁰ Kossuthot ugyan tönkreteszi, de mert K[ossuth] gyávaságán, intrikáin és kormányzásra alkalmatlanságán s Görgeivel való otromba, sőt áruló viszonyain túl: még K[ossuth]-nak azon tettét is, hogy az osztrák ház ellen még 1848 nyarán harcra indítá a népet, korholja, holott e tettben B[atthyányi] K[ázmér] épp úgy mint nekem is, Kossuthal közös érdemünk; sőt K[ossuth]-nak ép az büne, hogy azt őszintén, lelkesen tenni elmulasztá és így a szerencsés kedvező percet elsurantá az én tanácsim, sőt támadásim ellenére: B[atthyányi] K[ázmér]-nak e cikke igen leverő hatással lesz a magyarokra és ügyünket kimondhatatlan kompromittálja. Ki gaz, ki számár. Isten népnek, melyet büntet, elveszi esztét. A magyar keservesen lakol. A bűnös vezetők sorban aljasodnak, vesznek, ki testileg, ki lelkileg. Batthyányi bár hű barátom, és eddig sok érdemekkel bíratnak, általam különösen ismert Hazafi, mégis e cikkel alighanem tetemes hibát követé el, ártva hazájának, ártva magának. Ha csak mit nem tudhatok, valamely fontosb politikai tekintet, holmi tranzakcionális előlépés gyanánt nem szolgált annak ilykénti szerkesztésére alapul. Vediremo!¹⁵¹

Thalytól, Halásztól vevék december 20. körül szóló levelet Londonból, úgy Vukovicstól¹⁵² is: ők, a bohók még nem érzék Palmerston bukását ekkor: hínak, hogy siessék oda, mert a tennivaló idő itt. Szegények furcsán ábrándulhattak ki eddig már Palmerston bukása megtudására! De hiába, ez emberek hasonlítanak a zsidókhöz K[ossuth]-hozi hitükben, kik a mindég elégett jeruzsálemi templom felépítésével foglalkoztak. Halál ellen nincs orvosság!

A Basa már minap 2000 piaszterrel kínált, én nem fogadám, most ismét 5000 ígért. Én ezt is visszautasítva egész illetőségem kifizettetését és szabadságba helyzetetésemet sürgetém. Furcsa egy szemtelen zsidóskodás. Itt kénszerítenek maradni saját költségemre; aztán még zsidóskodnak; őriznek katonák által, kiket házamban kell tartani. Talán azt akarják, hogy pénzem kifogyjon, aztán kényük szerint bánhassanak velem. És a konzulok? Eddigi eljárásuk kétey. Meglátom 14 nap alatt. Akkor, ha lesz módom, Európa nyilvánosságához folyamodok és ha lehet elszököm!

¹⁵⁰ Megjelent: *Times*, 1851. dec. 30. lásd: *Jánossy* 1944. 192. sz. irat, illetve: *Jánossy* 1940. 348. o.

¹⁵¹ Majd meglátjuk!

¹⁵² Vukovics Sebő (1811–1872) a Szemere-kormány igazságügy minisztere. A bukás után a londoni emigráció tagja.

Január 26-kán délután a Basa tergimánját¹⁵³ küldi sok selammal,¹⁵⁴ 10 000 piasztert ada ideiglenesen követelésem fejében.

Január 28-kán Juliska anyjától, Liditől kap kedves leveleket. Igen nyugtatók, mert már pár hete igen aggódánk Kossuth testvérei befogatása következtében, hogy őket is valami üldözés érte. Hála Isten, semmi bajuk.

Magyarországnak a Hírlapok szerint valami félszeg palliative¹⁵⁵ alkotmány adatik; mi, még nem tudni.

Halásztól is két levelét vevék ismét.¹⁵⁶ Többek közt a londoni emigráció veszekedéseit írja; és hogy Kemény ezredes¹⁵⁷ Elnökük megtámadatva, hogy nem kezelé hún az emigráció pénzeit. A lapot olvasván szörnyethalt ere megszakadván. Ez már második eset. Beknével is ez történt!¹⁵⁸

Amerikában Kossuth fényesen hivatalosan mint Kormányzó fogadtatik. De új szerencsétlenség! Washingtonban az országgyűlési palota felékítve hivatalos fogadtatására elé!¹⁵⁹

Folytonos átok kíséri e bűnösök lépteit. Úgy látszik, Kossuthot pár percre emeli a sera venit peribus poena Dei gravibus, hogy annál érzékenyben büntesse. Hisz ha tanácsom követve szabadulása után meghúzza magát a világ egy szögében, hazug nimbusza alatt csendben várhatta volna halálát. Nem nyugva, szentelenül újra fellép: természetesen rettenetes lesz lakolása.

Alig 10 napja, hogy Sandisson angol konzulnak mondám, sőt írák, hogy Palmerston bukása Rechid fővezér¹⁶⁰ estét vonandja maga után. És íme, épp most kapám a tudósítást, hogy le van téve és helyette egy agg régi ember kinevezve.¹⁶¹ Az írás hát bételik. Ezen két intrikáns hazánknak sokat ártó egyén: épp akkor s midőn Kossuth emelésével foglalkoztak semmiségbe süllyednek.¹⁶² Sandisson, ki minap tagadá ennek lehetőségét, épp úgy mint Kossuth fogadtatására nézve Angliában Hazánk részére intervenciót jósolt hamarit: most álmélkodva mondja, hogy szinte Prófétái igazság minden szavam!

Február 3. Suliman Pasának Stambulból egy legénye lévén nálam töle köszöntésekkel s felhívással, hogy küldjenék leveleket: írtam az új fővezérnek, Raudnak és Residnek, ki a Díván Elnöke lön. Hírlík, hogy Szarim lesz fővezér, mert Raud csak interimales.¹⁶³ Jó, szelíd ember, de egy veszályben forgó birodalom megmentésére alig alkalmas. Egyébként Parva sapientia regitur

¹⁵³ Tercüman: tolmács.

¹⁵⁴ Köszönéssel, üdvözléssel.

¹⁵⁵ Enyhítő, elfedő, leplező.

¹⁵⁶ Az egyik levél olvasható: Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára Perczel Mór hagyaték Fond 89/61. Halász József Perczel Mórhoz, London, 1852. jan. 9–10.

¹⁵⁷ Kemény Farkas (1797. ápr. 11.–1852. jan. 5.) 1848 szeptemberében a Torda megyei nemzetőrség őrnagya, októbertől a torda-aranyoszéki önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka. 1849. jan. 23-tól alezredes és dandárnok. Április 7-től ezredes. A zsidói fegyverletétel után emigrációba vonult. Párizsban, majd 1851-től Londonban élt.

¹⁵⁸ Beck Vilma (?–1851) Kossuth egyik vitatott szerepű diplomáciai ügynöke. Utalás arra, hogy emlékiratainak megjelenésével kapcsolatban meghurcolták, s ennek következtében halt meg. Lásd a kérdés irodalmával: *Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867.* Budapest, 1984. 43–45. o.

¹⁵⁹ A információ Halász említett leveléből származik.

¹⁶⁰ Mustafa Resid pasa (1800–1858) államférfi, többször volt külügyminiszter és nagyvezír. Ekkoriban 1848 augusztusától 1852 januárjáig nagyvezír.

¹⁶¹ Resid pasát 1852, január 26-án menesztették, és helyére Mehmed Emin Rauf pasa (1780–1860) került; március 5-én azonban Residet visszahelyezték. *Ismail Hami Danişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi.* İstanbul, 1955. cilt 4. 140. o.

¹⁶² Perczel itt téved: bár Palmerston valóban a magyar szabadságharc ellen volt nagypolitikai megfontolásból, Resid pasa nagyvezír orosz-ellenes érzelmű volt, s szimpatizált a magyarokkal – szintén politikai megfontolásból. Lásd: *Haraszti Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen.* Budapest, 1951.; *Hajnal* 1927. Ráadásul Palmerston sem bukott túl nagyot: 1852 decemberétől 1855-ig belügyminiszter, 1855 és 1858 között valamint 1859-től haláláig miniszterelnök lett.

¹⁶³ Egyelőre.

mundus.¹⁶⁴ Kossuthnak elég esze volt, s mégis elveszté Honunkat. A természetnek ez kedvenc játéka. Nagy emberek mindég előjelei a nagy bukásnak. Nagy Sándor után Görögthon, Hannibál után Carthago, Napóleon után Francia ország indult vésznek! – Lojszki vendéglős Brüssán. Olasz ember: midőn 1850 február végén az internálándók ide értünk, láta el étekkel bennünket. Kossuth és emberei gyaníták, hogy osztrák bérenc és mérgez; egy legénye meg is olt akkor rögtön. Én sokszor gyomorfájásban szenvedtem és különösen egy éjjel Miklós s Halász tovább mulatván kin; igen rosszul voltam; úgy, hogy szinte halálom várom. Ezen Lojszki Gemlükön hozzám jövén szorgalmazá, hogy nála szálljak; sőt, midőn novemberben előbbi szállásomnál tartatva a mostaniba költözék, rendkívüli gyanús toladósságot ajánlva kéré, hogy vendéglőjébe szálljak, azt egészen rendelkezésemre szánva. Cselédeimet folyton csábítá. És íme, most az osztrák nyíltan konzuljának nevezte! Szerencse, hogy gyanús természetem óvatosságra inte. Mert másként már eddig Ábrahám kebelében nyugszok. Hisz Halim pasa Sumlán¹⁶⁵ hivatalosan inte, óvjuk magunkat méregtől és zoldos szerbek gyilokjától; így tön Suliman Kutahiában.

Való csoda, ha innét élve kijutok. És Ullman szerint „Szent”-nek kell lennem, hogy annyi véaszt kikerülék és a méreg nem foga rajtam. Úr! Nem hagysz el minket.

Az Aleppóban tartott renegát magyarok, az öreg Bemen kívül, ki ott végzé pályáját, szinte megszabadultak. A török még eléggé becsületes volt nem venni iszlámizmusokat komolyan, mire őket Andrassy Gyula¹⁶⁶ akkori magyar követ Isztambulban ijesztő levelével s tanácsával s Bem maga is elámított ígéreteivel csábítá. És én még mindig itt fogoly. Való, már meg kell rögzennem Proféciaimban: hogy Isten kegyelme engem utolsón itt tarta, hogy betölthessem az írást, és indulhasson Keletről az Úr választottja öszvegyűjteni a szenteket.

Az öreg Bemenek – kivel bánábtani táborozásom alatt igen barátságos lábon állék, ki már akkor diktátorságot ajánla, és Viddinben egy napiparancsban mely eredetben nálam,¹⁶⁷ a legjobb magyar vezérnek hirdet, de ki bánáti táborozásom érdeme egy részét magának akarta tulajdonítani: Aleppóban tért fel az örök nyugalom helye. Keserves egy és félévi fogság után: melyet a sors talán neki büntetésül róva, hogy ő is követe oláhokkali cimborozása által bünt a magyar irányában!

Február 11. reggel Sváb örömmel jő, hoz levelet Marstól és Brauntól¹⁶⁸ egy amerikai útlevelel; biztositások, hogy szabadok vagyunk s hátra lévő fizetésünk megadatik. A Pasa azonban még rendeletet nem nyert.

Február 15-én Sandissonnál igen fényes estvély. Sok örmény is jelen a brussai európaiak mellett. És egy öreg török gyönyörű menyével, kit azonban egy szobában rejtve tartott szinte őrzött, és csak az ajtón engedí kinézni a terembe.

Február 25. Canning egy igen szép levelet írt hozzám,¹⁶⁹ szabadításom biztositva.

28-án Pasa értesít, hogy mind 6 havi fizetésem, mind elmehetésem iránti rendelet megérkeze. Estve nagy tűz támadt; de szerencsére szél nélkül regvelre eloltatott. Keddre határozám indulásunk Gemlükre.

¹⁶⁴ Kevés bölcsesség kormányozza a világot.

¹⁶⁵ Halim pasa: sumlai kormányzó.

¹⁶⁶ Andrassy Gyula (1823–1890) 1849 májusától mint a kormány küldöttje Konstantinápolyba utazott. A világosí fegyverletétel után a menekültek érdekében tárgyalásokat folytatott a török kormánnyal, majd Párizsban és Londonban élt. 1851-ben távollétében halálra ítélték, és in effigie kivégezték. 1858-ban amnesztiával hazatért. Később miniszterelnök, majd külügyminiszter. Itt Perczel Andrassy 1849. szept. 11-i levelére utal. Közli: *Hajnal* 1927. 468–470. o.

¹⁶⁷ Lásd OSZKK Fond 89/212. Bem a vidini magyar táborparancsnoksághoz. 1849. okt. 3. Vidin.

¹⁶⁸ Marsch, George Perkins (1801–1882) több nyelven beszélő amerikai jogász, politikus, diplomata, tudós. 1849-ben nevezték ki Konstantinápolyba követnek, ahol 1854-ig maradt. 1860-ban ő lett az első amerikai követ Olaszországban. Neves nyelvészként részt vett az Oxford Dictionary első kiadásának munkálataiban is. Dictionary of American Biography 12. vol. (Ed. Malone, Dumas.) New York, 1933. 297–298. o. Brown, John Porter (1814–1872) diplomata, orientalista. 1832-ben konstantinápolyi amerikai követ nagybátyához utazott. 1833-ban már segéddragomán, 1835-ben megbízott konzul, 1836-ban dragomán, 1857-ben főkonzul, 1858-ban a pedig követség titkára. Kilencszer volt ideiglenes ügyvivő. Számos keleti művet fordított angolra. Dictionary of American Biography 3 vol. (Ed. Malone, Dumas.) New York, 1929. 139–140. o.

¹⁶⁹ Levél eredetijét lásd: OSZKK Fond 89/132.

Március 2. Sandissonékhez mentünk indulásunk idejéig, minden málhánk elkészítve. Svábektől, Crepintől elbúcsúzáunk. Igen nehezen vál el nóm, mert kis körükben sok élvezet nyere. Soha harag, civódás nem rontá hat havi itt létünk. És ha a török igényesebben bán velünk, bizony még pár hót itt töltünk. De úgy látszik, a mint a télen át szerettek itt tartani, úgy a tavasszal mit sem törődnek elmenetelünkkel.

3. Sokaktól kísérve megindultunk, fizetésem 6 óra kiadaték és így pótolva költségem jövődöm pár évre biztosítom. Talán Isten is úgy akarta, hogy Törökhont elhagyjam és induljak Keletről összeszedni a híveket. Igen szép tavaszi időnk. Jó előjel. Utunk a hegyeken át Gemlükig kissé nehéz, de Juliskám tachtarevanban a gyerekekkel alkonyra beértünk. Onnét tüstént gőzhajóra. Itt a nő kabin adaték szállásul.

4-én kora hat órára Sztámbulba értünk. Nóm hajón hagyva, magam Ali Pasa külügyminiszterhez sieték kísérő tisztemmel és a Brussai pasa által rendelkezésemre adott házitiszttel. Ali pasa rendelé ezt így. Ő háremjából kihívatta tüstént fogada. Igen szíves volt; magam és mint utolsó magyar az öszves menekültek nevében köszöném a porta szívességét, és búcsút mondték. Kérdé, akarok é tovább maradni; sőt ajánlá. De én költség és alkalmatlanság tekintetéből is sietést mondva a holnapi, azaz 5ki francia gőzössel menésre nyilatkozték.

Ez nap poggyászom a dananoknál¹⁷⁰ és passzusom visirozásait¹⁷¹ intézvéim; még estve Braun az amerikai követségtől hozzám jöve estve (sic). Igen szíves. Mondá, hogy több lapok erősen kikeltek török kormány iránt, hogy letartóztata. Kossuthról okosan elmélkede, tudósíta, hogy Lemmit¹⁷² elbocsátá és ez most Máltán; hogy Amerikában okosan viselé magát. És hogy kilátás Alliancera¹⁷³ Amerika és Anglia közt. Adott levelet máltai konzulhoz.

5-én Meglátogatám Canningot. Ő, noha elfoglalva, levélkére írott nevem olvasva, tüstént fogadva kezem szorítá, leültete. És nagy hamar politikához foga. Furcsa! Kérdé, igaz-e, hogy tavaszra mozgalom lesz Magyarhonban. Én mondtam, nem hiszem; sőt én részemről európai mozgalom nélkül szinte kárhóztatám. Erre nagyon is szíves lön: kérdé, Kossuth respublicát hirdet. Mondám, ez lehet ő privát véleménye, de ha van is, gyűlölség a magyar népben a mostani dinasztia ellen, még kérdé, respublicanus-e. Sőt, a harc alatt bizony csak alkotmányos szabadságát védé. Erre még szívesb lön. Hosszash egy órai ily szíves szóváltás után végre bizalmasan kérdé, hogy ha Austria amnesztiát adna? Erre én kissé büszkén mondtam, habár éretlen mozgalommal Hazám baját növelni nem is akarnám, de még is, soha míg Ausztria Hazámat helyre nem állítja, azt el nem fogadhatnám. Erre kissé hidegben mondtá, hogy „je vous félicite de vos nobles sentiments.”¹⁷⁴ De nagy hamar én ismételve humanitása iránti köszönetem, ismét szívesb lön. Kezem szorítva válék el tőle. Útlevelem Máltára látiratozva. Így lön vége e büszke angol toryvali érdekes conversatiom.¹⁷⁵ Büszkeségét letörém!

Délután 3 óraker két kajkra (sic) ülék, és a francia gőzös Leonidásra kelék. Igen zavaros volt a tenger és kissé veszélyes a beszállás. 5 óraker indulánk. Nem igen sok utas az első helyen. Igen jó kis kajütöt kapánk. Jónék a francia követ Lavalette és neje testvérei. Szinte el akarák foglalni tautunk; de hallva nevünk tüstént elálltak. A francia személyzet igen szíves, graciosus,¹⁷⁶ szolgálatkész; minő különbség a durva osztrák és e művelt francia nép bánása közt!

Éjjen át noha igen zavaros tengeren, mégis baj és betegség nélkül utaztunk. Kisgyerekeink csak megvoltak; jól aludtak. Estve igen jó ettünk. Francia étek jeles. Nem hiába dicsekszenek.

6-án regvel 7 órára Dardanellákba értünk, 1 órát időztünk. E híres szoros hely hamar ellenség kézbe kerülhet földön ostromolva.

A francia nők kisgyermekük áthozaták, még mi ebédelénk; mert ők fekvé maradtak. Erre Juliska is meglátogatá. Igen szívesek gyermekeinkhez. És most ép e percben a szalonban mulatunk.

¹⁷⁰ Bizonytalan olvasat.

¹⁷¹ Láttamoztatás.

¹⁷² Adriano Lemmi, Mazzini ügynöke.

¹⁷³ Szövetségre.

¹⁷⁴ Gratulálok önnek nemes érzéseihez.

¹⁷⁵ Társalgásom.

¹⁷⁶ Kedves, előzékeny.

Majd elfeledém megjegyezni, hogy 4kén éjjel Sztambulban Bujukderében¹⁷⁷ tűz támadt és ennek fele része elégett a Hotel Europtól ezt nem is látánk, és átaljában Perában¹⁷⁸ mit sem törődtek, sokan mit sem tudtak róla.

7-én múlt éjjel igen erős tenger és ellenkező szél igen megviselél hajónkat. Én okádék pár percre, de hamar helyrejtöttem és igen jól alvás közt kis Miklóskám tisztába tehetém és többi picikéim betakarhatám, mert sokszor le szokták rúgni magokról a takarókat. Juliskám fejfájás és gyomorémelygésben szenvedte, de nem okáda és így a kicsit meg tudá szoptatni. Szegény kis családom! Isten fog örködni mint eddig is örköde felettünk.

Regvel 6 órára smyrnai öbölbe érkeztünk. Én Móríckával és Irmával ladikra ülven a francia városrészt, úgy a bazárt meglátogatánk. Még kimentünk előtt a francia konzul hajóra jött és itt mondá, hogy a brit minisztérium megbuka.¹⁷⁹ Rendkívüli tünemény. Alig tevé K[ossuth] ki lábát Kutahiaból egy bukás másikat éré ügyünkben. Alig teszem én ki, és íme egy első eset is már kedvező ügyünkben. Több idegen jött be kíváncsiságból látásomra. Egy olasz zsidónő is utazik velünk. Meséli, hogy igen jó barát Vay Lászlóval¹⁸⁰ és ez neki tartozik. Hogy Lemmi az ő leányát bírja; és ezt mégyen látogatni Máltába.

Délután 6 órakor indultunk; és éjjen át igen zavaros tengeren bár, jól aludtunk, regvelre engem hányást ért; Juliskám is rosszul lett. Végre délután 2 órakor.

8-án Syra, egy csinos görög város alá értünk. Hegyek oldalán fekszik amphitheatraliter; csupa kőház, egyik másik felett. Vidéke kopár, fa nélküli. Folytonos növekedés; sok hajó kikötőjében. 9-én éjjen át csendesebb tenger, igen jó aludtunk. Kisdedeink egészségesek. Juliskám is csak keveset szenvedte. Cerigo és Morea közt uszánk át. Előbb még Malvaise-t láttuk; melynek világhírű borába fojtá magát az angol fehér és rózsza-párti harcban a halálra ítélt Clorucci herceg. Syran is több ember közelede hajónkhoz látásom végett. Egy angol is utaz velünk Máltára jó barátja Longwotnak, kívül, úgy a hajóbiztossal érdekesen mulatánk. Erős szélvész támadván délután éjjenre a Novarini¹⁸¹ híres kikötőben kerese hajónk menedéket. Ezen kikötőben volt 18 -ben¹⁸² ama híres novarini ütközet, hol a Codrington Admiral¹⁸³ parancsa alatt egyesült angol, francia, orosz had a kikötőbe szorított török hajóhadat tökéletesen megsemmisíté és evvel a török tengeri hatalmát végképp megrontva, a görög szabadságharc diadalát határáz el. Furcsa néhány év múlva ugyanazon angol nemzet kormányja egy nyomorult zsidó szemtelen követeléseit fejében a görög nép kikötőit elzáratá és kereskedésének nagy kárt okozta.¹⁸⁴ A város alig pár házat számít. Haszontalan erősség védi a jeles kikötőt, melynek szoros bejárása között egy sziklacsúcs emelkedik. 10-én délután megindultunk újra és 11-12-én át folytonos szélvész és magas tengerben végre 13-án Máltába érkeztünk. Igen sokat szenvedtünk, folytonos hányás igen elgyengíte; úgyhogy alig váránk partra érést. Mintegy 10 óra tájban búcsút véve szíves útítársainktól és a hajósnéptől: a Quaratinába,¹⁸⁵ egy szilárdul faragott kövekből épült tág épületbe szállítottak.

Lemmi ama gyanús olasz, ki Kossuthot Amerikába kísérte, hajónkhoz jöve, napát, ki velünk utaza, fogada. Emé nő és a véle utazó zsidó igen gyanúsak előttem. Itt olvasom a máltai lapból, hogy új angol minisztérium igen vegyes alakult; hogy a máltai népség nem akar az angolok követelte Militiába állani; hogy az orosz Belgiummal és Hollanddal szövetekeze egy francia invázió ellen; és hogy francia honban a követválasztások Napóleon kívánsága szerint dőltek el.

¹⁷⁷ Bujukdere: ma Iztambul része.

¹⁷⁸ Pera: Beyoğlu – Konstantinápoly főleg európaiak által lakott városnegyede.

¹⁷⁹ John Russel kormánya 1852 februárjában bukott meg.

¹⁸⁰ Vay László (1823–1884) huszár százados, emigrált és Kossuth konstantinápolyi ügynöke lett. 1855-ben hazatért.

¹⁸¹ Navarino.

¹⁸² Perczel nem emlékezett pontosan a dátumra, ezért üresen hagyta. A csata 1827. október 20-án volt.

¹⁸³ Sir Edward Codrington admirális.

¹⁸⁴ Itt Perczel a Don Pacifico incidensre utal. Palmerston magáévá tette egy David Pacifico nevű angol állampolgárságú kereskedő görög állammal szemben fennálló vitatható követelését és a francia valamint az orosz tiltakozás ellenére blokádlá vette a görög kikötőket.

¹⁸⁵ Karantén.

Alig ebédelnék, már jön egy olasz emigráns üdvözölni, jelentve, hogy Balog János,¹⁸⁶ az 1832-ben híres barsi követ, de később Apponyi-párti, még 1848-ban ismét képviselő és hozzám tartó és a háborúban alattam szolgáló: Aleppóból, hol ő is mint renegát, a többiekkel tartózkodó, ide jöve és most siet látogatásomra. Csakugyan jó is és beszél aleppói viszonyait; hogy ő is amnesztiáért recurrált,¹⁸⁷ de tudva most elítéltetését, ismét kin marad. Én, ha szívesen is, mint magyart, de óvatosan mégis fogadám és erre őt is intém. Juliskám igen nyugtalan, haragos, mi nekem sok bajt okoz! Móricka igen rossz. Éjjelünk rossz. Folyton szédelve fejtünk, igen bágyadtak vagyunk. Másnap reggel bárkára ülve átevezünk a várba, és a Hotel Orientálban egy rossz szobába szálltunk. Az amerikai konzult látogattam. Egy hideg vörös angol. Végzék vele itt maradhatásom iránt. Amerikai protekció alatt. A Policiához menék. Ott a Policia főnök szinte examinálni¹⁸⁸ kezde: nem akarta talán hinni, hogy én vagyok ki vagyok. Kérdé, ismerem-e Milbitz olasz tábormokot. Én természetesen felelem, hogy nem. Úgy látszik, ezt valami osztrák emissariusnak tartják. Egyébként illendően véget veték, de még is szigorúan és bár tiszteletteljesen mégis furcsán tetsző társalgásnak és útlevelem véve eltávozték. Szállás után néztem és másnap csakugyan fogadék is a Strada-Dominico 126. számú házban bútorral havonként 85 frankért. Úgy ebédet is 3 személyre havonként 90 Schilling vagyis 115 frankért. Mosást 12 darabját 1 Schillingért és kiadék is 120 darabot. Egy nő és egy férjfi cselédet egyenként 20 frankjával. És így rendes költség kétszázhatvan frank.

Március 27-én. még mindég betegeskedünk. Főfájás, gyomorfájás, hasrágás, hányás szinte aggodunk, hogy megmérgezték. Angol nyelvet kezdek tanulni. Irmát lány iskolába járatom; félek, hogy kis Juliskám ismét terhes! Isten szaporítja bajunk. Sétálni járkalunk. Egyébként senkit sem ismerünk. Csak Balog jó hozzánk. Nem számítom az amerikai konzul és neje etikett látogatását. Lapokból olvasom, hogy Reschid Pasa ismét török fővezér. Lemmi e napokban Baloggal találkoztam: annak erősen állítá, hogy magyarhonban mozgalom üt ki. Ez Canning kérdésével összeállítva mégis valami jelentőséggel bírhatna. Ha csak nem inkább, ezek tudva azon erős állításom, hogy kiszabadulásommal ügyünk jó fordulatot veend: azt hiszik, hogy nekem valami titkos tervem és öszveköttetésem; és ezt szeretnék kipuhatolni.

Ép most hallom, hogy az angol új Derby minisztérium is megbuka! Íme, a jelek szaporodnak! Az Úr kezdi művét, büntetni a Gonoszokat, szabadítani az elnyomottakat! Oh, Úr segíts Hazámon, segíts rajtunk!

Ápril 2-a folyton betegek. Én különösen hideglelés és szívgörcsben is szenvedek. Aggodalmunk nő! Az amerikai konzulon kívül még neje; úgy orvosunk, Sankey, egy igen gazdag angol neje s leánya is előzőleg meglátogattak. Egyszer a vidékre Hiema, Sz Julian városkákra Baloggal lóháton kirándultam. De még rosszabbul lettem erre.

Az angol minisztérium bukása felől hír nem valósult. Kossuthról írják, hogy unatik, fagy; és Párizsból, hogy egy democrat pártot felfedezvén a kormány, több magyar az osztráknak kiadatott. Nincs-e ebben Zerfy?

Az angolok folyton fegyverzik a műveket. Mintha meglepéstől tartanának!

Ápril 19. Lemmi különös külről. Nőm folyton beteges; ismét terhes állapotban. Isten szaporítja bajaim. Lapok hírlik, hogy Schwartzberg osztrák minisztert guta ütö. ¹⁸⁹ Napóleon Lajos decentralizál.

Napokban kiladikáztván nőmmel és gyermekeimmel a nagy kikötőbe az itteni két nagy sorhajót Britannia és Trafalgar megnézni, egy török gőzösre bukkantunk és mellette evezvén egyszerre Suliman Bey Kutahiai örünk kiállt reám. Ő, ki a télen már Tuniszba volt követi misszióba, most Tripoliszba megy és szélvész előbb szicíliai partokra csapván ide jött szemet rakatni. Véle sokat beszéltem, igen örült látásomon.

¹⁸⁶ Balogh János (1796–1872) reformpolitikus, Bars megye országgyűlési követe, 1848. október 19-től honvéd őrnagy, Nyitra és Trencsén megye népfelkelési biztosa. 1849 januárjától a 71. honvédszászlóalj parancsnoka a komáromi várórségnél. Június végén Perczel Mór mellé vezénylik. Júliusban már alezredes és dandárparancsnok a Közép-Tiszaí hadseregben.

¹⁸⁷ Visszaért, itt: folyamodott.

¹⁸⁸ Vizsgálni.

¹⁸⁹ Felix zu Schwarzenberg (1800. okt. 2.–1852. ápr. 5) osztrák politikus, 1848. novemberétől haláláig miniszterelnök.

Blackhall angol, ki már Brussán látogata télen, most Alexandriából ide jöven, már többször meglátogata.

Millbitz nevű szláv és tábornok az olaszoknál ide érkeze és meg akara látogatni; én nem igen hívám erre!

Ápril 25. Tegnap ment el az angol flotta. Úgy látszik, a franciáktól félnek vagy inkább talán öszveakarnak kapni velük, hogy a flottájukat semmisítsék. A tory minisztérium a régi angol politika kerékvágásában van.

20-án A matrózok versenye volt a ladikokon.

Batthyánytól, Thalytól, Halásztól kaptam két ízben is leveleket. Miklósról hírt, de levelet nem. Juliskám anyjjától.

Napokban Sankey és az amerikai konzul különös szívességgel voltak irántunk. Az utóbbi páho-lyába és theára meghítt és el is mentünk.

Der illustrirte Kinderfreund I. és II. bey Otto Spaner in Leipzig 1852 von Louis Thomas.

Handbuch für reisende in den Orient bey Adolf Krobbe in Stutgart 1852.¹⁹⁰

Május 1–7. Nőm igen betegeskedvén és én meglehetősen nyugalmat találván szinte már elhatározám itt maradást hosszab időkig. Már új lakást is fogadánk: de inasom, egy máltai öszvecimborásván a házi úrral, rútol megcsaltak. Ezen kis körülmény bár elhatározatát velünk, hogy tovább kelünk, és sietünk rendeltetésünk elejbe.

Sandissontól, Juliskám anyjjától kapott levelet. Millbitz nevű olasz tábornok a napokban meglátogata. Szívesen fogadám; de nem viszonzám.

Május 11-én Ripan nevű angol hajóra ülénk. Roppant gőzös tömérdek angollal, családokkal is, kik Indiából jönnek. Több indus nábob is. Kellemes zene, mely naponként kétszer zenéz. Csinos tág cabine. Igen derék angol kapitány, ki igen szívesen fogada, és franciául is szól. 12-én Igen szép idő, az afrikai partok és szigetecskék mellett evezénk. Repülő halak. Gyermekek számosan a fedelen játszanak. Angol nem oly hideg, mint franciák leírják. Bár engem nem is ismernek s nem igen szólék még velük, még is azt találok, hogy nemes, becsületes tulajdonukon túl még szívesség is elég lakik bennük. Csak azt nem látszanak szeretni, ha valaki angolt nem szól.

Öreg Balognak, ki igen szorult állapotban tehetségem szerint kis segílyt hagyva, tőle szívesen búcsúzik. Ő igen szíves készséggel volt irántunk.

15-én éjjelen Gibraltár alá értünk. Itt 16. délig időztünk. Úton velünk 23 gyermek, kik szabadon mulatnak a fedelen. Egy angol tábornok; Stanley Lord fia; tömérdek gazdag indiai angol és egy pár indus főnök. 16-án estve erős szél, nyugtalan tenger és ez folyvást tart, míg 21-én délután 2 órára Southamthponban megérkeztünk. Igen sokat szenvedék családommal. Juliskám folyton beteges. Irma is párszor. Kis Miklóska is. Csak Móricka nem, de annál csintalanabb. Tömérdek bajom és szenvedésem.

A parton Halász Józsi és Fehérváry Miklós¹⁹¹ 1843-ban honti követ, ki most nejével, egy derék nővel, Amerikába vándorol, kedves két kis gyermekeivel vártak. És kész lakba vezettek. Amerikai konzul Croskay¹⁹² és a híres Lordmajor¹⁹³ látogatására sietvén, az utóbbi egy vendéglésre meghíva winchesteri lakába. De nőm s magam is beteg, három gyermekkel, cseléd nélkül megköszöném. Furcsa! De lelkiem unszolt el nem fogadásra.

A Times közlé 22-én már a telegráfi tudósítást, s pedig dicsérőlég, hogy megérkezék.

24-én dél 12 óraker vaspályára ülve 4½ óraker Londonba utazásom céljára elérek kedveseimmel. Itt a készen tartott lakba szállva ezen jegyzések bezárására határozám magamat Istenben bízva, hogy más nagyobb s kedvesb működésre hivatand és csekélységek leírása helyett leírásra érdemes tettekkel foglalkoztat. Az emberiség, Hazám és kedves mindenim boldogítására, dicsőségére. Ámen.

¹⁹⁰ E könyvek címei mindenféle megjegyzés nélkül, így szerepelnek a naplóban.

¹⁹¹ Fejérváry Miklós (1811–1895), a reformellenzék tagja, 1851-ben kivándorol Belgiumba, majd Amerikába, itt él haláláig.

¹⁹² Az amerikai konzul neve helyesen: Croskey, Rodney.

¹⁹³ A southamtoni polgármester.

1852. június végén mentünk ki lakni London mellett Norvaud-ra.¹⁹⁴

1852. november 24-én született ugyanitt Juliska leánykám délután 3 órakor. Nőm rövid szenvedése után. Növekedjék Isten kegyelméből erőben, igazságban.

[Egy lap kihagyás után folytatva]

1852. augusztus 20-án álmodám éj után reggel felé, mintha Halász József elhítt volna utazni; és mentünk vele egy városba; ott betért ő egy házba, mondván, atyafia van és útlevelet és kocsit szerez. Szándékunk vele Bonyhádra jutni. És midőn Józsi bent marada, kiálték reá; erre behítt, itt sok asszony és gyermek. Néztek engem.

Erre együtt kimenénk; a város végén kocsira ülénk. Hátranézek, tehát mögöttünk ül három rendőr fegyveresen, és ismét egy más kocsi örökkel. Én észrevémem, hogy el vagyok árulva, fogva. Kérem Halásztól „Józsi, mit tettél velem.” Erre ő azt válaszolja, hidegen „ne aggódjék, ez azért van, hogy Kossuth meghalassék.” Erre én nem lévén megnyugodva, mondom „de te, Józsi, valld meg, elárultál; és engem akarnak ölni. Mit tettél velem, mi lesz szegény gyermekeimből.” És elkezdém szidni, átkozni. Erre ő baljával képemre üt és azt mondja „meg kell halnia, mit Kossuthnak” és kiálta az örökre, hogy üssenek ők is; én szürke katonai volt köpenyembe burkolám magamat, és elhallgaték. De az örök mint márványalakok meg sem mozdultak és e közben felébredtem.

Tüstént Juliskának elbeszéltem.

¹⁹⁴ Helyesen: Norwood.

György Csorba

THE DIARY OF MÓR PERCZEL, 1851–1852

Summary

Several diaries and memoirs, written by Hungarian exiles who left their country for the Ottoman Empire after the defeat of the 1848–1849 War of Independence, have come to light so far, and it is very rare to find new, unknown or hidden works in this field. Such a source, thought to be lost for a long time, is the diary of General Mór Perczel, a unique character of the 1848–1849 War of Independence.

Perczel had kept his diary from 1 September 1851, when the last group of Hungarian and Polish internees departed the town of Kütahya, heading towards Western Europe, which symbolised real freedom. Perczel and his family, however, spent another six months in Turkish territory under the pressure of necessity. Thus, they arrived in the harbour of Southampton only on 21 May 1852. He finished writing the 96-page diary on the third day after his arrival in England.

For its greatest part, the diary was written during Mór Perczel's stay in Turkey, but it cannot be considered a continuous work, as there are no notes for each day, and in several cases the events were recorded retrospectively. Regarding the brief, often very simple notes, as well as the contents and the style, it can be established that Perczel did not intend to publish his diary.

György Csorba

JOURNAL INTIME DE MÓR PERCZEL, 1851–1852

Résumé

Nous connaissons de nombreux journaux intimes et mémoires écrits par des Hongrois émigrés dans l'Empire Ottoman après 1848. Il est alors rare de découvrir des ouvrages jusqu'alors inconnus ou cachés tel que le journal, présumé perdu, de Mór Perczel, un des généraux à la personnalité exceptionnelle de la guerre d'indépendance de 1848.

Perczel a commencé à rédiger son journal le 1er septembre 1851 au moment où le dernier groupe des réfugiés hongrois et polonais ont pu partir de la ville de Kutahya vers l'Europe occidentale et la vraie liberté. Toutefois Perczel et sa famille ont dû passer six mois supplémentaires sur le sol turc avant d'arriver au port de Southampton le 21 mai 1852. Il a achevé son journal de quatre-vingt-seize pages le troisième jour suivant son arrivée en Angleterre.

L'ouvrage fut donc rédigé en grande partie en Turquie sans toutefois être continu: Perczel n'écrivait pas tous les jours et dans de nombreux cas, il racontait les événements a posteriori. Les brèves observations, souvent sous forme de phrases monorèmes, le contenu et le style permettent de constater que son journal n'était pas destiné à être publié.

György Csorba

DAS TAGEBUCH VON MÓR PERCZEL, 1851–1852

Resümee

Aus der Feder der Mitglieder der ungarischen Emigration des Jahres 1848, die in das Osmanische Reich geflohen waren, erschien bereits eine Vielzahl von Tagebüchern und Memoiren. Es bietet sich nur selten die Möglichkeit, dass weitere, unbekannte oder verborgene Werke zum Vorschein kommen. Solch ein verloren geglaubtes Werk ist das Tagebuch von Mór Perczel, einem General des ungarischen Freiheitskampfes von 1848 mit besonderer Persönlichkeit.

Perczel begann das Tagebuch mit dem 1. September 1851 zu führen, als nämlich die letzte Gruppe der ungarischen und polnischen Internierten aus der Stadt Kütahya in Richtung Westeuropa losgehen konnte, das die wahre Freiheit bedeutete. Perczel und seine Familie mussten jedoch gezwungenermaßen noch sechs Monate auf türkischem Gebiet verbringen und kamen erst am 21. Mai 1852 im Hafen der englischen Stadt Southampton an. Das 96-seitige Tagebuch wurde am dritten Tag der Ankunft in England beendet.

Das Werk entstand also größtenteils während des Aufenthalts von Mór Perczel in der Türkei. Es kann jedoch nicht als fortlaufendes Werk betrachtet werden: wir finden nicht jeden Tag einen Eintrag im Tagebuch, und in zahlreichen Fällen beschrieb er die Ereignisse rückblickend. Auf Grund der kurzen Aufzeichnungen – oft in einfachen Sätzen –, des Inhalts und des Stils kann festgestellt werden, dass er nicht das Ziel hatte, das Tagebuch zu veröffentlichen.

Дьердь Чорба

ДНЕВНИК МОРА ПЕРЦЕЛЬ, 1851–1852 ГГ.

Резюме

Было написано и издано значительное число дневников и мемуаров, авторами которых являются венгерские эмигранты, покинувшие родину в 1848 году. Не удивительно, что в настоящее время уже редко можно напасть на след новых работ подобного жанра. Одной из таких работ является именно дневник Мора Перцель, одной из выдающихся личностей, участвовавших в освободительной борьбе 1848 года

Свой дневник Перцель начал вести с первого сентября 1851 года, когда последняя группа венгерских и польских интернированных смогла отправиться из города Кютахья в направлении Западной Европы, означавшей истинную свободу. Однако Перцель и его семья были вынуждены провести на турецкой земле еще шесть месяцев и лишь 21 мая 1852 года прибыли в английский порт Соутэмптон. Девяносто шесть страниц дневника были закончены на третий день после прибытия в Англию.

Таким образом мемуары были написаны в основном во время пребывания их автора в Турции, и их невозможно считать постоянной непрерывной работой автора, в дневнике не были записаны все дни последовательно, во многих случаях события были занесены задним числом. На основании стили кратких записок, во многих случаях состоящих из сжатых предложений, на основании содержания и стили их можно заключить, что автор не предусматривал издавать свой дневник.